

۶

راهبرد سیاست خارجی روسیه در قبال جمهوری اسلامی ایران

حمید درج^۱

چکیده

جمهوری اسلامی ایران همچنان یکی از مهمترین شرکای ژئوپلیتیکی روسیه در سطح منطقه و بین‌الملل محسوب می‌شود. سیاست مشترک ایران و روسیه در مخالفت با سلطه و یک‌جانبه‌گرایی واشنگتن در سطح بین‌الملل زمینه را برای توسعه هر چه بیشتر کانال‌های اقتصادی، نظامی، هسته‌ای و دیپلماتیک بین مسکو و تهران فراهم کرده است. ایران و روسیه همچنین تلاش‌های مشترک خود را برای تضعیف غرب با دور زدن تحریم‌ها و جذب سایر کشورها به دیدگاه خود مبنی بر دلارزدایی و نظم جهانی چندقطبی افزایش داده‌اند که این امر می‌تواند نقش به‌سزایی در شکل‌گیری معادلات و نظم بین‌المللی در راستای اهداف و منافع تهران و مسکو داشته باشد. بدین ترتیب، سؤال اصلی پژوهش این است که روسیه برای تقویت روابط و همکاری‌های راهبردی با ایران دست به چه اقداماتی زده است؟ فرضیه پژوهش آن است که با توجه به موقعیت راهبردی ایران در خاورمیانه و از سویی، نقش کلیدی این کشور برای تضعیف و مهار آمریکا در منطقه، روس‌ها در تلاش برای گسترش روابط و همکاری‌های نزدیک با ایران و تأمین منافع منطقه‌ای خود بر آمده‌اند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که بر اساس محاسبه سود و زیان، همکاری‌های همه‌جانبه ایران و روسیه و منافع مشترک آن‌ها در تقابل با سیاست یک‌جانبه‌گرایانه آمریکا در بلندمدت می‌تواند به شکل‌گیری نظم بین‌المللی چندقطبی در صحنه جهانی منجر شود که این امر ضمن افزایش توسعه قلمروی قدرت و نفوذ بین‌المللی تهران و مسکو، می‌تواند به تضعیف قدرت و نفوذ جهانی واشنگتن نیز کمک نماید. برای تحلیل داده‌ها از روش کیفی با رویکرد توصیفی-تحلیلی استفاده شده است.

• واژگان کلیدی

ایران، روسیه، روابط استراتژیک، منافع، گزینش عقلایی.

۱- مقدمه

منافع مشترک ایران و روسیه، بسترها و زمینه‌های همکاری مشترک دو کشور را در طول زمان شکل داده شده است. در این راستا، روسیه در زمینه‌های مختلفی همچون نفت و گاز، تسلیحات نظامی و همچنین صنعت هسته‌ای، به همکاری‌های گسترده با جمهوری اسلامی ایران مبادرت می‌ورزد که این امر باعث حضور گسترده مسکو در معادلات منطقه و همچنین افزایش نفوذ و قدرت آن در غرب آسیا شده است. چند رویداد کلیدی در طول دهه گذشته زمینه را برای افزایش سطح روابط و همکاری‌های کنونی ایران و روسیه فراهم نموده است. نخست؛ وقوع جنگ ۲۰۱۱ در سوریه تحت رژیم بشار اسد که در آن روسیه و ایران هر دو برای حفظ رژیم اسد مداخله کردند و فضای بی‌سابقه‌ای برای همکاری نظامی تهران و مسکو ایجاد کرد که این موضوع ضمن دسترسی بیشتر ایران به فناوری پیشرفته نظامی، می‌توانست به طور بالقوه پویایی قدرت آینده در خاورمیانه را تغییر دهد. دوم؛ خروج ایالات متحده از برجام در سال ۲۰۱۸ که منجر به تصمیم ایران برای کنار گذاشتن بهبود روابط با غرب به نفع روسیه و چین شد. سوم؛ تهاجم روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۲ که به ایران فرصت مساعدی برای تقویت روابط همه‌جانبه خود با روسیه داد. چهارم؛ حمله رژیم صهیونیستی و آمریکا به جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۲۵ و محکوم کردن این تهاجم از سوی روسیه در سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی که این امر باعث تقویت روابط و همکاری‌های تهران و مسکو گشت. دو کشور ایران و روسیه از میان شقوق ممکن، گزینه‌ای را انتخاب کرده‌اند که کمترین زیان و بیشترین سود را برای آن‌ها در پی داشته باشد. لذا تا زمانی که روسیه و ایران مزایای بیشتری نسبت به معایب برای هم داشته باشند؛ روابط و همکاری‌های آن‌ها ادامه خواهد یافت و گسترده‌تر خواهد شد. تمایل متقابل آن‌ها برای ایجاد رابطه نزدیک‌تر ناشی از ملاحظات عمل‌گرایانه است و با دیدگاه مشترک تهران و مسکو از نظم جهانی و تجربیات متقابل تحریم شدن توسط غرب تسهیل می‌شود. هم روسیه و هم ایران، جهانی چندقطبی را ترجیح می‌دهند که در آن ایالات متحده بر سیستم بین‌المللی تسلط نداشته باشد و توانایی غرب برای فشار بر دولت‌های ضد هژمون کاهش یابد. ایران و روسیه در صدد دور زدن تحریم‌های غرب هستند و به دنبال انجام این کار به صورت دوجانبه یا از طریق سازمان‌های چندجانبه مانند سازمان همکاری شانگهای و گروه کشورهای بریکس هستند. هم‌اکنون روابط دو کشور به طور فزاینده‌ای به عنوان یک جبهه متحد علیه ایالات متحده مستحکم شده است.

در واقع، اگرچه سیاست عمل‌گرایانه حاکم بر کرملین، باعث شده تا مسکو تحت تأثیر شرایط منطقه و بین‌الملل در طول دهه‌های گذشته از کارت ایران برای بازی با غرب و گرفتن امتیاز از آن استفاده نماید؛ اما با وقوع جنگ ۲۰۲۲ روسیه و اوکراین، مقامات کرملین در تلاش برای توسعه همکاری‌ها و مناسبات همه‌جانبه با تهران بر آمده‌اند. از نظر اقتصادی، ایران و روسیه همکاری‌های دوجانبه را به سطحی رسانده‌اند که قبل از جنگ ۲۰۲۲ اوکراین امکان‌پذیر نبود. روسیه سرمایه‌گذاری در جمهوری اسلامی را افزایش داد و ایران از نظر فروش انرژی نیز سود بالایی کسب کرد. درآمد ناشی از صادرات کالاهای روسیه از مسیر کریدور شمال-جنوب برای ایران می‌تواند درآمد مناسبی را ایجاد کند. نیاز بازار روسیه به تامین کالا برای داخل فرصت تجاری مناسبی است که روسیه حتماً بخش عمده‌ای از آن را از طریق ایران تأمین خواهد کرد. همکاری‌های نظامی و امنیتی بین دو کشور نیز عمیق‌تر شده است. لذا هم ایران و هم روسیه مزایای نظامی را برای همکاری‌های متقابل نزدیک‌تر می‌بینند. کسب بازار اقتصادی، فروش تسلیحات به ایران، همراهی ایران در سیاست‌های نفتی و گازی کرملین، مهار متحدین آمریکا در منطقه و تضمین امنیت مرزهای جنوبی روسیه از طریق دوری ایران از آمریکا از جمله مزیت‌هایی است که از تداوم روابط ایران و روسیه نصیب مسکو می‌شود. بدین ترتیب، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که روسیه برای تقویت روابط و همکاری‌های راهبردی با ایران دست به چه اقداماتی زده است؟ روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی می‌باشد و شیوه گردآوری اطلاعات و داده‌های تحقیق از طریق منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شده است. پژوهش حاضر با تکیه بر نظریه گزینش عقلایی تدوین یافته است.

۲- پیشینه پژوهش

در رابطه با سیاست خارجی روسیه در قبال جمهوری اسلامی ایران تاکنون پژوهش‌ها و تحقیقات زیادی به زبان‌های فارسی و انگلیسی انجام شده است. در ادامه صرفاً به بررسی چند نمونه از این پژوهش‌ها که ارتباط بیشتری با موضوع بحث پژوهش حاضر دارد، اشاره می‌گردد.

۱- جعفری و ذوالفقاری (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با نام «روابط ایران و روسیه، همگرایی یا واگرایی»؛ اذعان می‌دارند که نگاه روسیه به ایران، تاکتیکی و ابزاری و در سطح مسائل منطقه‌ای و دوجانبه است؛ در حالی که نگاه ایران به روسیه، آرمانی و مبتنی بر عقلانیت ایدئولوژیک و در سطح مسائل کلان است. نویسنده پژوهش عمده‌تاً مسائل مربوط به روابط دو کشور را مورد توجه قرار داده است؛

اما از پرداختن به موضوعات و همکاری‌های ایران و روسیه غفلت ورزیده است؛ امری که موضوع مورد بحث پژوهش حاضر است.

۲- نوروزی و رومی (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای تحت عنوان «چشم‌اندازی روسی به روابط ایران و روسیه (۱۳۹۴-۱۳۹۲)»؛ به بررسی روابط ایران و روسیه در دوره احمدی‌نژاد می‌پردازند و در این میان، گسترش روابط دو کشور را غالباً تحت تأثیر پرونده هسته‌ای ایران می‌دانند؛ لذا این روابط از سنخ مناسبات استراتژیک نیست و صرفاً واکنشی به شرایط بین‌المللی این دو کشور به حساب می‌آید. نقطه قوت مقاله بحث در زمینه روابط سیاسی ایران و روسیه است و نقطه ضعف آن پرداختن به موضوعات استراتژیک و همکاری‌های ایران و روسیه در زمینه‌های نظامی-امنیتی، هسته‌ای و اقتصادی است که مقاله حاضر تلاش دارد تا آن را نیز برجسته سازد.

۳- ترم^۱ (۲۰۲۲)، در کتابی با نام «مشارکت روسیه و ایران در دنیای چند قطبی»؛ بیان می‌دارد که مسکو اغلب روابط خود با واشنگتن را حداقل تا سال ۲۰۱۴، که روسیه شبه جزیره کریمه را ضمیمه خود کرد؛ بر روابط با شریک ایرانی خود ترجیح داده است. از آن زمان، ما شاهد وخامت روابط روسیه با غرب و تعادل مجدد دیپلماسی روسیه نسبت به قدرت‌های منطقه‌ای غیرغربی بوده‌ایم. نقطه برجسته این مقاله پرداختن به موضوع روابط دو کشور ایران و روسیه است؛ ولی عدم ورود به مسائل استراتژیک و همکاری‌های دو کشور در زمینه‌های مختلف از نقاط ضعف آن محسوب می‌شود که پژوهش حاضر در صدد واکاوی ابعاد آن است.

۴- اوملی چوا^۲ (۲۰۱۲)، در مقاله‌ای با نام «سیاست خارجی روسیه در قبال ایران: از دیدگاه ژئوپلیتیک انتقادی»؛ استدلال می‌کند که رویکردهای مرسوم که سیاست خارجی روسیه را به محاسبات ژئواستراتژیک یا ملاحظات اقتصادی پیوند می‌دهند، ناکافی هستند؛ زیرا مفاهیم متغیر ژئوپلیتیک روسیه را در نظر نمی‌گیرند. لذا کاربرد عمل‌گرایانه ژئوپلیتیک انتقادی که مستلزم بررسی سیاست خارجی روسیه از زاویه «کدهای ژئوپلیتیکی» آن است؛ می‌تواند درک ما از سیاست خارجی مسکو در قبال تهران را به طور قابل توجهی افزایش دهد. این پژوهش سیاست خارجی روسیه در قبال ایران را از دریچه ژئوپلیتیک مورد بحث و واکاوی قرار داده است؛ این در حالی است که پژوهش حاضر از زاویه نظریه‌گرینش عقلایی به تجزیه و تحلیل ابعاد موضوع مورد پژوهش می‌پردازد.

1. Therme

2. Omelicheva

۵- میگل^۱ (۲۰۲۲)، در مقاله‌ای تحت عنوان «رابطه روسیه با ایران در چارچوب ژئوپلیتیک قرن بیست‌ویکم»؛ معتقد است که روسیه و ایران دارای منافع مشترک ژئواکونومیکی به ویژه در دریای خزر هستند. با این حال، منافع متضاد آن‌ها در خاورمیانه به آن‌ها اجازه تبدیل شدن به متحدان استراتژیک را نداده است. این مقاله اگرچه موضوعات مربوط به همکاری‌های ایران و روسیه در حوزه انرژی اقتصادی را مورد بحث و بررسی قرار داده است؛ اما بر موضوعات نظامی و هسته‌ای و نیز همکاری‌های راهبردی ایران و روسیه در بحران ۲۰۱۱ سوریه تحت حاکمیت بشار اسد که موضوع این پژوهش است؛ تمرکز نداشته است.

۳- مبانی نظری

۳-۱- نظریه‌گزینش عقلایی

نظریه‌گزینش عقلایی، بازیگران سیاسی را به عنوان واحدهای تحلیلی در نظر می‌گیرد که که رفتارهایشان را به شیوه عقلانی تنظیم می‌کنند. در این رهیافت، فرض بر این است که رفتار و تصمیمات بازیگران بر اساس شرایط محیطی، محدودیت‌های ساختاری، ارزش‌ها، انتظارات و امکانات مادی شکل می‌گیرد و بازیگران در قالب این چارچوب‌ها و محدودیت‌ها در صدد به حداکثر رساندن سود خود هستند. مطابق با این نظریه، فرض بر این است که انسان‌ها عقلانی هستند و کنش آن‌ها مبتنی بر شناختی است که تحت شرایط خاصی از مؤثرترین وسایل جهت نیل به اهداف خود برخوردارند. در جهانی که منابع کمیاب است؛ لازم است پیوسته وسایل مختلف برای رسیدن به اهداف مختلف و نیز انتخاب بین آن‌ها مورد ارزیابی و سنجش قرار گیرد (Wallace And Wolf, 2005: 294). انتخاب عقلایی در روابط میان دولت‌ها عبارت است از؛ به حداکثر رساندن منافع و به حداقل رساندن هزینه‌ها از طریق انتخاب الگوها و رفتارهایی که این اهداف را در بر بگیرد. سازوکار انتخاب چنین رفتارهایی بر عهده بازیگران است؛ یعنی دولت‌ها می‌توانند از طریق انتخاب عقلایی، الگوی تعامل خود با دیگر بازیگران، نهادهای رسمی یا غیررسمی، موضع‌گیری‌های خصمانه، گاهی انجام جنگ و ... به اهداف و منافع خود دست یابند (Scobell And others, 2014: 97). استفان والت^۲ اصول عمده نظریه انتخاب عقلایی را این گونه بیان می‌کند: ۱- نظریه انتخاب عقلایی فردگرا است: به این معنا که داده‌های سیاسی و اجتماعی به عنوان محصول جمعی انتخاب افراد در نظر

¹. Miguel

². Stephen Walt

گرفته می‌شود؛ ۲- نظریه انتخاب عقلانی بر این فرض استوار است که هر بازیگر در جستجوی به حداکثر رساندن سود مورد نظرش است و بازیگران بر اساس مجموعه مشخصی از اولویت‌ها و ترتیبات معینی از انتخاب‌های ممکن، نتایجی را انتخاب خواهند کرد که بیشترین سود مورد انتظار را داشته باشد و ۳- اولویت‌های بازیگران، تابع محدودیت‌های مشخصی است و در واقع باید اولویت‌ها را براساس نتایجی که در برخواهند داشت طبقه‌بندی کرد (Walt And Critics, 1999: 107). از آنجایی که رجحان و اولویت دولت‌ها در عرصه مناسبات بین‌المللی، تأمین منافع و اهداف خود بوده و در چنین کارزاری از همه ابزارها، سازوکارها و توانمندی‌های موجود بهره می‌برند تا به منافع حداکثری دست یابند؛ منافع مهم‌ترین موضوعی است که انتخاب الگو یا الگوهای تعامل دولت‌ها را چینی می‌نماید (Monroe, 2001: 164). در این راستا می‌توان گفت؛ نقش کلیدی ایران در مخالفت و راندن آمریکا از خاورمیانه باعث شکل‌گیری منافع مشترک و توسعه روابط همه‌جانبه روسیه با ایران شده است. در این میان، همکاری دو کشور در حوزه‌های اقتصادی- انرژی، تسلیحاتی، هسته‌ای و مسائل سوریه تحت رژیم اسد به عنوان مهم‌ترین حوزه همکاری‌های دو کشور مطرح شده است. پس از بحران ۲۰۲۲ اوکراین، سطح همکاری‌ها و مناسبات ایران و روسیه با هدف تأمین اهداف و منافع مشترک افزایش پیدا کرده است و نگرش کرملین که قبل از تحولات اوکراین به غرب گرایش داشته است را کاهش داده است. در واقع، اگرچه رویکرد عمل-گرایانه روسیه باعث شده است تا مسکو تحت تأثیر تحولات منطقه و بین‌الملل و در چارچوب معادله سود و زیان در مواقعی به کاهش مناسبات و همکاری‌ها با ایران و توسعه همکاری‌ها با غرب جهت تأمین منافع کرملین روی آورد؛ اما با وقوع بحران ۲۰۲۲ اوکراین و توسعه تنش‌ها میان روسیه و غرب، مقامات مسکو در صدد توسعه همکاری‌ها و مناسبات همه‌جانبه خود با تهران برآمده‌اند و در این راستا، مخالفت با هژمونی و یکجانبه‌گرایی واشنگتن و ایجاد نظم جهانی چند قطبی با کمک چین را مخرج مشترک سیاست‌های بین‌المللی خود در قبال واشنگتن می‌دانند.

۴- یافته‌ها

۴-۱- سیاست خارجی روسیه نسبت به جمهوری اسلامی ایران

منطقه خاورمیانه همواره در سیاست خارجی روسیه اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک داشته است. این اهمیت زمانی ناشی از رقابت قدرت‌های بزرگ برای افزودن بر سرزمین‌ها و مستعمرات خود بود و زمانی دیگر ناشی از نفت و منابعی بود که در این منطقه کشف گردید. اما از این دو مورد

که بگذریم، روس‌ها همواره ورود به ایران را کلید ورود به خاورمیانه می‌دانستند (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۸: ۳۹) که این امر نقش ویژه‌ای در دسترسی مسکو به آب‌های گرم خلیج فارس و اقیانوس هند بازی می‌کند. ویتالی نامکین^۱ در مورد سیاست خارجی اوراسیاگرایی روسیه می‌گوید: «روسیه به شکل فعال در هر دو زمینه سیاسی و اقتصادی به دنبال توسعه روابط با ایران است. در زمینه سیاسی، ایران یک موازنه‌گر در روابط روسیه با غرب است و به مسکو جهت گسترش نفوذ در خاورمیانه کمک می‌کند. در زمینه اقتصادی، ایران از کشورهایی است که می‌تواند به عنوان یک بازار در خدمت صنایع روسیه باشد. ایران یک کشور سرشار از منابع نفتی است و چشم‌انداز ایجاد راه‌های ترانزیت سراسری ایران از اهمیت زیادی برخوردار است» (Naumkin, 1998: 1). لذا ایران به دلیل برخورداری از موقعیت ویژه ژئوپلیتیکی همواره جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی روسیه داشته است. محورهای اصلی شکل‌دهنده به سیاست خارجی روسیه در قبال ایران، علاوه بر تأثیرگذاری مؤلفه‌های هویتی به مسائلی نظیر عامل جغرافیا، برتری مسائل سیاسی و امنیتی نسبت به مسائل اقتصادی و در نهایت، دخالت و تأثیرگذاری عامل سوم یا قدرت‌های بزرگ بر می‌گردد که به دو شکل مستقیم و غیر مستقیم و به واسطه تغییرهای هویتی در روسیه در جریان تعامل با غرب خود را نشان داده است (هادیان و زرگری، ۱۳۹۷: ۲۵۲)؛ به گونه‌ای که در شرایطی که روسیه روابط مناسبی با غرب داشته، از اهمیت جایگاه ایران در سیاست خارجی این کشور کاسته شده است و در شرایطی نیز روسیه ناچار به کاستن از روابط خود با ایران در پی فشار غرب شده است.

در دهه اخیر، سیاست خارجی روسیه در قبال ایران را می‌توان کوششی برای ایجاد تعادل میان دو وضعیت همکاری با ایران و تأمین نیازهای تسلیحاتی و استراتژیک آن و همچنین، همکاری با غرب در کنترل قدرت ایران و فشار بر آن توصیف کرد. روسیه با اتخاذ رویکرد دوگانه «کنترلی و تعدیلی» کوشیده است ضمن کنترل هرگونه افزایش قدرت ایران، فشارهای غرب علیه تهران را نیز در جهت منافع خود تعدیل نماید (مولایی و زرگری، ۱۳۹۵: ۱۰۹). همچنین در حالی که با نگرانی از تبدیل شدن ایران به یک رقیب منطقه‌ای یا هسته‌ای مخالف افزایش قدرت آن به خصوص در حوزه هسته‌ای بوده‌اند؛ حمله نظامی غرب علیه ایران را نیز به دلایل نتایج آن مخالف منافع خود تصور کرده و سعی بر تعدیل فشارهای غرب داشته‌اند. البته این نکته نیز شایان ذکر است که روسیه در زمان بحران‌های بین‌المللی به خوبی از همکاری و رایزنی با ایران نیز بهره‌برداری کرده است. این امر به خوبی در دیدگاه «دیمیتری ترنین»^۲ محقق روس نمایان است. وی معتقد

1. Vitali Namkin

2. Dmitri Trenin

است: «دیدگاه مسکو این است که یک ایران پر قدرت می‌تواند روسیه را با تهدیدهایی مواجه کند. ایران به عنوان دومین دارنده ذخایر گاز پس از روسیه، یک رقیب بالقوه برای بازار انرژی روسیه است و یک ایران هسته‌ای نیز می‌تواند سلطه روس‌ها بر آسیای مرکزی و قفقاز را دچار مشکلاتی کند. با وجود این نگرانی‌ها در میان نخبگان سیاسی روسیه در مورد افزایش قدرت ایران، روسیه تمایلی به تضعیف ایران نیز ندارد؛ زیرا یک ایران ضعیف با پیامدهای امنیتی برای روسیه مانند بی‌ثباتی در منطقه همراه خواهد بود. به همین دلیل است که روسیه همواره مخالف هرگونه حمله یا عملیات نظامی علیه ایران است» (Trenin And Malashenko, 2010: 22-7). بدین ترتیب، سیاست خارجی روسیه در قبال ایران تحت تأثیر عوامل مختلفی در پی ایجاد توازن میان دو وضعیت فوق قرار دارد؛ به طوری که از یک طرف، ضمن همکاری با ایران با درخواست‌های آن برای تسلیحات پیشرفته و فناوری نظامی مخالفت کرده و مانند مورد اس-۳۰۰ اگر تعهدی نیز در این رابطه به ایران داشته؛ آن را به شکل مطلوب اجرایی نکرده است. از طرف دیگر و بر خلاف فشارهای غرب، خواستار حفظ تعاملات با ایران در حوزه‌های مختلف از جمله؛ تداوم همکاری هسته‌ای بوده است (هادیان و زرگری، ۱۳۹۷: ۲۵۳).

طی چند سال اخیر و با تشدید بحران در اوکراین و به خصوص سوریه تحت حاکمیت اسد، رویکرد مسکو نسبت به تهران پیچیده‌تر شده است؛ زیرا در شرایطی که روسیه تحت تحریم غرب قرار دارد و نگران از دست رفتن حوزه نفوذ سنتی خود در سوریه تحت حکومت اسد بود؛ اشتراک منافع مسکو با تهران، به نزدیکی بیش‌تر دو طرف منجر شده است؛ زیرا مسکو ضمن تلاش برای نقش‌آفرینی در بحران‌های مختلف به عنوان قدرتی جهانی، می‌کوشد با همکاری با بازیگرانی مانند ایران به پیشبرد منافع و اهداف سیاست خارجی خود بپردازد. لذا با توجه به چنین شرایطی و در نظر داشتن مشکلات اقتصادی روسیه در دوران تحریم، شاهد افزایش تعاملات روسیه با ایران در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و منطقه‌ای بوده‌ایم (کولابی و زرگری، ۱۳۹۷: ۳۶).

۴-۲- تاریخچه روابط ایران و روسیه

با پایان جنگ سرد و سپس شکل‌گیری نظام دوقطبی، روابط روسیه با ایران بر پایه الزامات ایدئولوژی کمونیستی شکل گرفت. ساختار نظام دوقطبی، روابط روسیه با ایران را به عنوان یک کشور وابسته به آمریکا که سرمایه‌داری وابسته را تقویت می‌کند؛ با محدودیت‌های اساسی روبه‌رو کرده بود. با این حال، ویژگی‌های ژئوپلیتیکی بی‌نظیر ایران در غرب آسیا، سبب شد این روابط از ابعاد

گسترده‌ای برخوردار شود که در میان کشورهای کم‌توسعه وابسته به آمریکا، کمتر نمونه آن دیده می‌شد (کولایی و عابدی، ۱۳۹۶: ۱۳۸). با وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی و به ویژه در دوره جنگ تحمیلی ایران و عراق، روابط تهران و مسکو به پایین‌ترین سطح خود رسید. به دلیل ضربه‌های سنگینی که به ایران در زمینه تسلیحات در جریان جنگ تحمیلی وارد شده بود و با توجه به تحریم‌های گوناگون آمریکا علیه اقتصاد ایران، این کشور برای بازسازی خود، پس از جنگ به گسترش رابطه با مسکو روی آورد. بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی نیز روابط روسیه و ایران از فراز و نشیب بسیار زیادی برخوردار بوده است. در دوره یلتسین و حاکمیت گفتمان آتلانتیک‌گرایی، نخبگان و سیاست‌گذاران روسیه، روابط غرب را بر روابط با ایران و دیگر دول مستقل از غرب ترجیح می‌دادند (صادقی، ۱۳۹۷: ۱۰۳-۱۰۲). با وجود روابط اندک روسیه با ایران در دهه ۹۰ میلادی، متأثر از سلطه غرب‌گرایان بر روسیه، با به قدرت رسیدن پوتین و تقویت مواضع اوراسیاگرایان، روابط روسیه و ایران افزایش یافت. در این دوره، ضمن همکاری طرفین در موضوع‌هایی مانند مقابله با نفوذ غرب در منطقه، روسیه به افزایش همکاری در حوزه هسته‌ای با ایران متمایل شد و در مقابل اتهامات آمریکا در این رابطه اعلام کرد؛ فعالیت‌های ایران و همکاری با آن در چارچوب پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای قرار دارد. در این دوره زمانی، برداشت‌های روسیه از برنامه هسته‌ای ایران با ادراک و مواضع آمریکا متفاوت بود (کولایی و زرگری، ۱۳۹۷: ۳۴). اما رویداد ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و تشدید نگرانی درباره خطر افراط‌گرایی در میان روس‌ها با پیامدهایی مانند همکاری روسیه با آمریکا و در نهایت نزدیکی نسبی این دو قدرت همراه شد. این موضوع بر روابط روسیه با ایران و روند همکاری‌های دو طرف تأثیرات منفی گذاشت (Katz, 2002: 71-76).

نشست سران کشورهای حاشیه خزر در تهران در اکتبر ۲۰۰۷ و دیدار ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه، با آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، رهبر انقلاب اسلامی ایران، افق‌های جدیدی از همکاری دو جانبه و منطقه‌ای را در آسیای مرکزی برای دو طرف در منطقه خزر و قفقاز گشود. اما با انتقال قدرت از پوتین به دمیترو مدودف^۱ در سال ۲۰۰۸، بار دیگر روابط تهران و مسکو دچار رکود قابل توجهی شد (محمدی، ۱۴۰۰: ۹۲). در سپتامبر ۲۰۰۹، نشستی در قزاقستان به درخواست روسیه برای حل چالش‌های حقوقی دریای کاسپین برگزار شد که همه کشورهای حاشیه دریای کاسپین به جزء ایران دعوت شده بودند و این مسأله بر شکاف روابط دو کشور افزود. به علاوه روس‌ها در همین سال همگام با سایر اعضای دائم شورای امنیت فعالیت‌های هسته‌ای ایران را چالشی برای جهان

^۱. Dmitry Medvedev

دانستند. روس‌ها در سال ۲۰۱۰ تحت تأثیر روابط نزدیک با ایالات متحده، از تحویل سامانه موشکی اس-۳۰۰ به ایران سرباز زدند. اما با ورود مجدد پوتین برای سومین بار به کاخ کرملین که از سال ۲۰۱۲ آغاز شد؛ مسکو مصمم گردید که روابط با کشورهای مستقل از غرب را تا حد روابط استراتژیک ارتقاء بخشد. در این راستا، در ۷ ژوئن ۲۰۱۲، پوتین در حاشیه نشست سازمان همکاری‌های شانگهای با احمدی‌نژاد، با انتساب نقش «شریک سنتی قدیمی» به ایران به روشنی تأکید می‌کند که «منافع روسیه در توسعه بیشتر روابط با تهران است» (سازمند و صوراناری، ۱۳۹۸: ۱۰۸). سرانجام پوتین در آوریل ۲۰۱۵ و در ماه‌های پایانی مذاکرات هسته‌ای با امضای حکمی، ممنوعیت فروش سامانه اس-۳۰۰ به تهران را لغو کرد و در این باره اظهار داشت: «تحویل سامانه دفاعی اس-۳۰۰ به ایران نقض تحریم‌های شورای امنیت نیست». در دیدار وزرای دفاع دو کشور در آوریل ۲۰۱۵ اعلام شد که سامانه اس-۳۰۰ تا پایان سال ۲۰۱۵ به ایران تحویل داده خواهد شد که در نهایت در نوامبر ۲۰۱۶، این سامانه به جمهوری اسلامی ایران تحویل داده شد (Katzman, 2019: 41).

در نوامبر ۲۰۱۵، پوتین با سفر به تهران، در دیدار با رهبر معظم انقلاب بر این موضوع تأکید می‌کند که «ما متعهدیم که بر خلاف برخی‌ها به شریک‌هایمان از پشت خنجر زنییم و هیچ وقت در پشت پرده اقدامی بر ضد دوستانمان انجام ندهیم. اگر اختلافی هم داشته باشیم؛ با صحبت به تفاهم برسیم» (Sonne, 2015: 4). در ۱۹ ژانویه ۲۰۲۲، ابراهیم رئیسی، رئیس‌جمهور ایران، در مسکو با پوتین دیدار کرد. وی در این دیدار به پوتین گفت: «ما هیچ محدودیتی برای توسعه و گسترش روابط با روسیه دوست نداریم و این روابط استراتژیک خواهد شد». دو طرف در این نشست بر نگرانی مشترک در مورد رویدادهای افغانستان، حمایت روسیه و ایران از رژیم بشار اسد، نگرانی از اهداف غیر منطقی آمریکایی‌ها، تحریم‌ها و همچنین ابراز تمایل طرفین برای تقویت روابط اقتصادی گفت‌وگو و تبادل نظر کردند (Katz, 2022: 6). همچنین حسین امیرعبدالللهیان، وزیر امور خارجه ایران، در سفر خود به مسکو در ۱۵ مارس ۲۰۲۲ با سرگئی لاوروف^۱، وزیر امور خارجه روسیه، دیدار کرد. وی در یک نشست خبری با همتای روس خود گفت: «ما امروز در چارچوب روابط رو به رشد دو کشور، گفت‌وگوهای سازنده و مفیدی را داشتیم. صرف نظر از هرگونه تحول بین‌المللی، توسعه مناسبات با مسکو، برای جمهوری اسلامی ایران مهم است» (Zakeri, 2022: 4). از سویی، پوتین ۱۹ جولای ۲۰۲۲، در یک سفر رسمی به تهران با همتایان ایرانی و ترکیه‌ای خود و همچنین رهبر معظم ایران دیدار کرد. اگرچه دلیل رسمی سفر پوتین برای احیای «فرایند صلح آستانه» در

^۱. Sergei Lavrov

مورد سوریه تحت حکومت اسد بود؛ اما این سفر پیامدهای مهمی برای محیط امنیتی در حال تحول خاورمیانه و همچنین مسیر روابط ایران و روسیه به طور خاص خواهد داشت که این امر می‌تواند کمک شایانی به تعمیق روابط تهران و مسکو بخشد (Khorrami, 2022: 1).

پوتین و مسعود پزشکیان، رئیس‌جمهور ایران، در حاشیه مجمع بین‌المللی رهبران آسیای مرکزی، در یازده اکتبر ۲۰۲۴، در عشق‌آباد، پایتخت ترکمنستان، در مورد وضعیت خاورمیانه نیز دیدار و گفت‌وگو کردند. پوتین در این دیدار گفت: «روابط با ایران برای مسکو یک اولویت است و با موفقیت در حال پیشرفت است». وی این روابط را «صادقانه و استراتژیک» خواند. رئیس‌جمهور روسیه اذعان داشت که نظم جهانی جدیدی از متحدان مسکو برای مقابله با غرب در حال شکل‌گیری است و مراکز جدیدی از رشد اقتصادی و نفوذ مالی و سیاسی در حال ظهور است. پوتین اذعان داشت: «مسکو و تهران فعالانه با یکدیگر در عرصه بین‌المللی همکاری می‌کنند و اغلب در مورد ارزیابی‌های خود از رویدادهای جهان توافق دارند» (Farhat, 2024: 3). پزشکیان نیز اظهارات مشابهی را مطرح کرد و خاطر نشان کرد: «ایران و روسیه ظرفیت‌های مکمل قابل توجهی دارند و می‌توانند به یکدیگر کمک کنند». پزشکیان اذعان داشت: «اصول و مواضع تهران در عرصه بین‌المللی مشابه مسکو است». وی عملیات نظامی اسرائیل در لبنان را «وحشیانه» و «فراتر از توصیف» خواند (Al Jazeera, 2024: 3). همچنین پزشکیان به دعوت رسمی ولادیمیر پوتین همتای روس خود برای شرکت در شانزدهمین اجلاس سران بریکس که با محوریت «تقویت چندجانبه‌گرایی برای توسعه و امنیت عادلانه جهانی» در ۲۳ تا ۲۴ اکتبر ۲۰۲۴ در کازان روسیه برگزار شد؛ شرکت کرد. پوتین در این اجلاس درباره همکاری‌های مسکو با تهران در سوریه تحت رهبری اسد و قفقاز جنوبی دیدار و گفت‌وگو کرد. به گفته پوتین، وظیفه فدراسیون روسیه و ایران تقویت پویایی مثبت همکاری‌های تجاری و اقتصادی است. وی خاطر نشان کرد: رویکردهای روسیه و ایران در دستور کار جهانی مشابه یا کاملاً همسو است. رئیس‌جمهور روسیه گفت: «ما میل به تشکیل یک نظم جهانی چندقطبی منصفانه، پیروی از هنجارهای بین‌المللی و حفظ نقش مرکزی سازمان ملل متحد هستیم» (Lurer, 2024: 3).

با هدف توسعه روابط و همکاری‌های ایران و روسیه، پزشکیان با دعوت پوتین در ۱۷ ژانویه ۲۰۲۵ به این کشور نیز سفر کرد. در طی این سفر «معاهده مشارکت جامع همکاری‌های راهبردی ایران و فدراسیون روسیه» در راستای همکاری منطقه‌ای با تمرکز بر حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و نظامی به امضاء رسید. این توافقنامه محصول تلاش‌هایی پنج‌ساله است و قرار است

جایگزین توافقنامه استراتژیک ۲۰ ساله شود؛ موافقت‌نامه‌ای که سال ۲۰۰۱ میان دو کشور امضاء شد و در سال ۲۰۲۲ تمدید شد. به نظر می‌رسد که «واقع‌بینی در عرصه تبادلات مبتنی بر منافع ملی و همسایگی» و «همگرایی استراتژیک در برابر نظام تک‌قطبی» از دلایل انعقاد چنین توافقی میان طرفین است (روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۴۰۳: ۲). در همین رابطه، لاوروف در ۲۵ فوریه ۲۰۲۵، طی یک سفر یک روزه به تهران با سید عباس عراقچی، همتای ایرانی خود دیدار و گفت‌وگو کرد. اسماعیل بقایی، سخنگوی وزارت خارجه، در اظهاراتی عنوان کرد: «این سفر در چارچوب رایزنی‌های مستمر بین جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه درباره روابط دوجانبه و مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی انجام خواهد شد». سفر لاوروف یک روز پس از آن صورت گرفت که واشنگتن دور جدیدی از تحریم‌ها را علیه صنعت نفت ایران اعمال کرد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۳: ۲).

در پی تهاجم رژیم صهیونیستی به خاک جمهوری اسلامی ایران در ۲۳ خرداد ۱۴۰۴، واسیلی نبنزیا^۱، سفیر و نماینده دائم روسیه در سازمان ملل در نشست اضطراری شورای امنیت در واکنش به حمله این رژیم به ایران در ۲۳ خرداد ماه در بیانیه‌ای اعلام کرد: «ما اقدام نظامی اسرائیل را که مصداق نقض منشور سازمان ملل متحد و قوانین بین‌المللی است، به شدت محکوم می‌کنیم. حملات نظامی بدون دلیل به یک کشور مستقل عضو سازمان ملل، شهرها و شهروندان آن و تأسیسات زیرساختی انرژی هسته‌ای، مطلقاً غیرقابل قبول است». نبنزیا هشدار داد که اقدامات اسرائیل در خاورمیانه «منطقه را به سمت یک فاجعه هسته‌ای در مقیاس بزرگ سوق می‌دهد» (Mishra, 2025: 4). همچنین روسیه در نشست فوق‌العاده شورای حکام در ۲۶ خرداد، حمله نظامی رژیم صهیونیستی به تأسیسات هسته‌ای صلح‌آمیز ایران را به‌عنوان نقض فاحش حقوق بین‌الملل، منشور سازمان ملل متحد و اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی محکوم کرده و خواستار اقدام فوری آژانس و شورای امنیت برای مقابله با تکرار این تجاوز شد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۴: ۲). سید عباس عراقچی، وزیر امور خارجه ایران، در ۲ تیر ماه ۱۴۰۴، در مسکو با پوتین و سران روسیه در خصوص جنگ ۱۳ ژوئن ۲۰۲۵ ایران و اسرائیل نیز دیدار و گفت‌وگو کرد. عراقچی در این دیدار تصریح کرد: «سطح تنش به خاطر تهاجم بی‌دلیلی که رژیم اسرائیل و بعد خود آمریکا به ایران صورت دادند، در حال افزایش است. این تهاجم‌ها خلاف منشور ملل متحد و نقض قوانین بین‌المللی است و جمهوری اسلامی ایران در حال دفاع مشروع در مقابل این تهاجم‌هاست. در طرف مقابل، پوتین در خطاب به وزیر خارجه ایران درباره مواضع مسکو در قبال

¹. Vassily Nebenzia

تجاوزات آمریکایی-صهیونیستی به ایران بیان داشت: «شما از موضع روسیه مطلع شده و این موضع از طرف وزارت خارجه روسیه نیز بیان شده است. موضع ما در شورای امنیت سازمان ملل متحد هم بیان شده است. تجاوز بی‌دلیل اسرائیل علیه ایران هیچ اساسی ندارد». پوتین با بیان این‌که «روابط روسیه با ایران، سوابق طولانی و خوبی دارد»، در ادامه اذعان داشت: «از طرف خودمان، تلاش می‌کنیم به مردم ایران کمک کنیم» (York, 2025: 3). ولادیمیر پوتین در ۲۹ تیر ۱۴۰۴ با علی لاریجانی، مشاور ارشد رهبر ایران، درباره تشدید تنش‌ها در خاورمیانه و وضعیت پیرامون برنامه هسته‌ای ایران گفت‌وگو کرد. پوتین در این دیدار بار دیگر بر موضع روسیه در حمایت از ثبات منطقه و راهکار سیاسی برای موضوعات مربوط به برنامه هسته‌ای ایران تأکید کرد. وی از ثبات در منطقه و حل‌وفصل سیاسی موضوع هسته‌ای ایران حمایت کرد (The Indian Express, 2025: 2). بنابراین، با توجه به مطالب ارائه شده می‌توان نتیجه گرفت که امکان ارائه یک مدل واحد از روابط میان ایران و روسیه به صورت تاریخی و نظری وجود دارد؛ به گونه‌ای که این روابط تحت تأثیر عوامل منفی و غیر سازنده و در چارچوب محاسبه دقیق سود و زیان گاهی به سردی و در مواقعی به گرمی گراییده است که این موضوع خود مانع از شکل‌گیری روابط راهبردی میان دو کشور به عنوان متحد استراتژیک گردیده است.

۴-۳- تأثیر جنگ ۲۰۲۲ اوکراین بر روابط ایران و روسیه

جنگ ۲۰۲۲ روسیه و اوکراین، موضوع مهمی است که روابط دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی روسیه و ایران را تحت تأثیر قرار داده است. در پی تهاجم ارتش روسیه به اوکراین شاهد سطح بالایی از رویارویی روسیه با غرب، اعمال تحریم‌های گسترده بر اقتصاد روسیه، استراتژی «چرخش به شرق» ولادیمیر پوتین و چشم‌انداز مبهم برجام بودیم که همگی بر پیوستگی مواضع تهران-مسکو افزود. جمهوری اسلامی ایران در بحران اوکراین روایت دولت روسیه درباره چرایی تهاجم به این کشور را تکرار کرده و اقدام مسکو را حمله‌ای پیشگیرانه برای جلوگیری از تجاوز ناتو به شرق عنوان کرد. ایران مانند روسیه به شدت با گسترش مرزهای ناتو به شرق و استقرار نیروها و پایگاه‌های نظامی ناتو و ایالات متحده در اروپای شرقی، قفقاز و سایر مناطق شرقی مخالف است. تهران این را تهدیدی مستقیم برای امنیت ملی ایران می‌داند. به همین دلیل ایران ناتو و آمریکا را عامل اصلی تحریک روسیه و تشدید بحران و جنگ دانسته است. برای مقامات تهران جنگ اوکراین فرصتی برای تعمیق روابط با مسکو، آغاز دگرگونی در نظام بین‌الملل و همچنین تقویت جایگاه بین‌المللی ایران تلقی شد (رومی و آل سید غفور، ۱۴۰۲: ۴۴-۴۲). امیل

آودالیانی^۱، مدیر مطالعات خاورمیانه در ژئوکیس^۲ واقع در گرجستان، ادعان می دارد: «جنگ در اوکراین نگرش روسیه به روابط خود با ایران را تغییر داد. پیش از سال ۲۰۲۲، روابط دوجانبه با دوگانگی مشخص می شد: مذاکرات زیاد اما محتوا کم. با اینحال، با این جنگ، چرخش روسیه به آسیا کامل شده است. اکنون حمایت ایران در کرملین حیاتی است» (کولایی و زنگنه، ۱۴۰۲: ۵۰).

لذا با رویارویی روسیه و غرب بر سر اوکراین به ویژه پس از الحاق کریمه در سال ۲۰۱۴، ایران به یکی از شرکای مهم در سیاست خارجی روسیه تبدیل شده است که این امر به طور بالقوه فرصتی برای گسترش مناسبات و همکاری‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی مسکو و تهران به ویژه مسأله مقابله با تحریم‌های غرب فراهم می کند (Koolae And Zangeneh, 2023: 94). ایران با توجه به درگیری‌های مختلف با آمریکا و در شرایط غیرقابل پیش‌بینی خاورمیانه برای حفظ روابط دوستانه با روسیه تلاش کرده است. از آنجا که ایالات متحد و اتحادیه اروپا در حال تلاش برای انتخاب گزینه‌های مناسب برای فشار بر روسیه هستند؛ جنگ در اوکراین می تواند فرصتی برای تهران در توسعه روابط و همکاری‌ها با مسکو باشد. هم‌اکنون روسیه و ایران همکاری اقتصادی و امنیتی خود را به گونه‌ای پیش می‌برند که تا چند سال پیش غیرقابل تصور بود. این روابط با تلاش دو کشور برای نجات اقتصادهای تحت تحریم آمریکا و غرب، عمیق‌تر شده است. در واقع، روابط بین روسیه و ایران از زمان حمله مسکو به اوکراین در سال ۲۰۲۲ به طور قابل توجهی تقویت شده است. ایالات متحده، ایران را متهم کرده است که این کشور روسیه را با تسلیحات برای استفاده در اوکراین تأمین می کند؛ این در حالی است که تهران این ادعا را رد کرده است. مسکو و تهران روابط سیاسی، نظامی و اقتصادی خود را در مواجهه با تحریم‌های اعمال شده از سوی آمریکا و غرب از زمان حمله روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ و جنگ ۷ اکتبر ۲۰۲۳ اسرائیل و حماس تقویت کرده‌اند.

۴-۵- زمینه‌ها و بسترهای همکاری ایران و روسیه

۴-۵-۱- حوزه اقتصادی و انرژی

روسیه و ایران با دارا بودن درصد عمده‌ای از منابع اثبات شده نفت و گاز جهان، در صدد تنظیم سیاست‌های تولید و صادرات خود هستند که به طور بالقوه بر قیمت و عرضه این منابع در سطح جهانی تأثیر می‌گذارد. روسیه دارای بزرگ‌ترین ذخایر گاز طبیعی و دومین تولیدکننده جهان پس

¹. Emil Avdaliani

². Geocase

از ایالات متحده است. علاوه بر این، این کشور جایگاه هشتم را در ذخایر نفتی دارا است و اولین تولیدکننده نفت خام است. بر این اساس، ایران دومین و سومین دارنده ذخایر بزرگ گاز و نفت است. در سال ۲۰۱۹، علیرغم محدودیت‌های اعمال شده از سال ۲۰۱۷ به دلیل تحریم‌های بین‌المللی علیه این کشور، عمده صادرات ایران، تا حد زیادی نفت خام بود. شرکت ملی نفت ایران در سال ۲۰۱۷ قراردادهای مختلفی را با شرکت‌های روسی مانند روس نفت و گازپروم برای عملیات مشترک در میادین نفتی ایران امضاء کرد. بر اساس این قراردادها، شرکت‌های ایرانی تجهیزات و فناوری روسی را در ازای قراردادهای نفتی خریداری می‌کنند تا روسیه بتواند نفت ایران را به کشورهای ثالث بفروشد. برآورد ارزش این قراردادها از ۳۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ به ۵۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافت. این معاملات بخشی از استراتژی روسیه برای افزایش نقش خود در خاورمیانه، تبدیل شدن به یک واسطه بین ایالات متحده و ایران و تضمین برتری روسیه به عنوان تأمین کننده انرژی برای اتحادیه اروپا است. علاوه بر این، روسیه با توجه به انزوای بین‌المللی ایران، سرمایه‌گذاری خارجی بسیار مورد نیاز را در اختیار بخش انرژی ایران قرار می‌دهد (Miguel, 2022: 6). علاوه بر این، ایران در ۱۶ ژوئن ۲۰۲۱ میدان گازی چالوس را در دریای خزر کشف کرد که دهمین ذخایر بزرگ گازی جهان تخمین زده شده است. در این زمینه، ایران و روسیه در حال امضای قرارداد همکاری ۲۰ ساله هستند که منافع حاصل از این حوزه را تقسیم می‌کند (Tehran Times, 2021: 3). به طور دقیق‌تر، تهران و مسکو تصمیم گرفته‌اند که برای مدت ۲۰ سال، گازپروم و ترانس نفت روسیه ۴۰ درصد، پتروچاینا^۱ و شرکت ملی نفت فلات قاره چین^۲ ۲۸ درصد و کپکو^۳ ایران ۲۵ درصد از تولید خود را از این میدان گازی تأمین کنند. در ازای آن، ایران خدمات حمل و نقل از ترانس نفت، تأمین مالی از پتروچاینا و زیرساخت‌ها و مهندسی از شرکت ملی نفت فلات قاره چین و همچنین حمایت بین‌المللی بیشتری از روسیه دریافت خواهد کرد. روسیه از طریق این قرارداد بازار اروپایی خود را تضمین خواهد کرد (Iran International, 2021: 5).

مشارکت شرکت‌های روس در طرح‌های بزرگ نفت و گاز ایران نشان می‌دهد که توجه سرمایه‌های روسیه به بازار ایران روز به روز افزایش می‌یابد. طی سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۶ میلادی، شرایط اقتصاد بین‌الملل و تعاملات خارجی دو کشور ایران و روسیه به سمتی پیش رفت که امیدها برای چرخش در ارتباطات اقتصادی فی‌مابین افزایش یافت. با کاهش قیمت نفت، شروع بحران

1. CNPC
2. CNOOC
3. CAPCO

اوکراین و فشارهای غرب بر روسیه، روابط و تبادلات روسیه با دیگر کشورها از جمله چین بین ۳۰ تا ۴۰ درصد کاهش داشته است؛ در حالی که روابط تجاری ایران با روسیه نه تنها کاهش نداشته؛ بلکه در سال ۲۰۱۵ میلادی، از رشد ۵ درصدی نیز برخوردار شد (Bassin And Pozo, 2017: 74-76)؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۱۷ دو کشور بالغ بر ۳۰ میلیارد دلار پروژه نفتی به امضاء رساندند (Russell, 2018: 6). بدین ترتیب، در تحلیل هزینه و فایده روس‌ها از روابط اقتصادی و تجاری با ایران و مغتنم شمردن دوره زمانی مناسب، همکاری‌های دو کشور در حوزه‌های مختلف اقتصادی افزایش چشمگیری پیدا کرد. تهران دارای کسری تجاری با مسکو است که تلاش می‌کند با افزایش صادرات غیرنفتی به روسیه آن را کاهش دهد. برای مثال، مواد غذایی اکنون ۷۰ درصد صادرات ایران به بازار روسیه را تشکیل می‌دهند. فلز، سیمان، محصولات شیمیایی و مواد معدنی نیز از جمله کالاهایی است که ایران به روسیه می‌فروشد (Therme, 2022: 16). جنگ ۲۰۲۲ روسیه و اوکراین روند تغییر جهت‌گیری اقتصادی روسیه به سمت آسیا را سرعت بخشید و به ناچار به تقویت روابط اقتصادی با ایران انجامید که یک نقطه ضعف سنتی در روابط دو جانبه بوده است. از ایجاد کریدور حمل‌ونقل شمال - جنوب که روسیه را از طریق ایران به شبه قاره هند متصل می‌کند؛ به عنوان نماد مهم چرخش اقتصادی روسیه به طرف آسیا یاد می‌شود. ایران و روسیه که هیچ‌گاه شریک تجاری عمده‌ای برای یکدیگر نبوده‌اند؛ از سال ۲۰۱۹، تجارت دو کشور شاهد رشد مثبتی بوده است. در حالی که صادرات ایران به روسیه پس از شروع جنگ اوکراین ۱۲ درصد رشد داشته؛ واردات ایران از روسیه نسبت به قبل از جنگ دو برابر شده است (Tirone And Motevali, 2022: 5). بدین ترتیب می‌توان گفت؛ از آنجایی که دو کشور ایران و روسیه تحت تحریم‌های آمریکا و غرب قرار دارند؛ لذا جنگ اوکراین فرصت مناسبی برای توسعه مناسبات و همکاری‌های اقتصادی تهران و مسکو فراهم نمود که این امر ضمن دور زدن تحریم‌های مجموعه غرب، می‌تواند برای دو طرف نیز مزایا و منافع در پی داشته باشد.

نمودار شماره ۱: حجم روابط تجاری ایران و روسیه از ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۲

منبع: (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۲: ۲)

پوتین در نشست ۱۹ ژانویه ۲۰۲۲ با رئیسی، به رشد ۶ درصدی تجارت روسیه و ایران در سال ۲۰۲۰ با وجود همه‌گیری کرونا و رشد ۳۸ درصدی در سال ۲۰۲۱ اشاره کرد. رئیسی درباره ایجاد منطقه تجارت آزاد بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا به رهبری روسیه با همتای روس خود نیز گفت‌وگو کرد. وی خاطر نشان کرد که چگونه هیئت ایرانی سند همکاری راهبردی دوجانبه را به مسکو آورده است که ممکن است روابط آینده تهران-مسکو را برای بیست سال آینده تعیین کند. سند جدید، نسخه به روز شده معاهده «اساس روابط متقابل و اصول همکاری بین جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه» است که در سال ۲۰۰۱ به تصویب رسید (Katz, 2022: 8). لاوروف نیز در نشست مطبوعاتی مشترک با امیرعبدالهیان در مارس ۲۰۲۲ بیان داشت: «هیچ‌گونه تحریم غیر قانونی نمی‌تواند مانع رشد اقتصادی رو به رشد ایران و روسیه شود. دو طرف در این دیدار بر روابط مستحکم روسیه و ایران و علاقه دو کشور به همکاری‌های بلندمدت به ویژه در زمینه روابط اقتصادی تأکید کردند» (Zakeri, 2022: 5) که این موضوع می‌تواند به افزایش همکاری‌ها و حجم تجارت میان ایران و روسیه کمک شایانی بخشد.

تهران و مسکو هر دو دلایل خاص خود را برای ادغام هر چه بیشتر ایران در اتحادیه اوراسیا دارند. برای ایران، این امر فرصت دسترسی بهتر به بازارهای اوراسیا و اروپا را فراهم می‌کند. همچنین دسترسی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا را به خلیج فارس و حتی دریای

مدیترانه افزایش می‌دهد. به همین دلیل، مسکو ممکن است یک قدم جلوتر فکر کند. مسکو امضای توافق‌نامه تجارت آزاد با ایران را گامی حیاتی برای پیوستن ایران به این اتحادیه می‌داند. روسیه نگرانی‌هایی داشت که اگر ایران با آمریکا بر سر موضوع هسته‌ای خود به توافق برسد؛ ممکن است تغییرات مثبتی در سیاست ایران نسبت به غرب ایجاد شود و این امر ممکن بود منافع روسیه در خاورمیانه، به ویژه در سوریه^۱ تحت رهبری اسد را تأمین نکند. برای روسیه، یک ایران هسته‌ای از یک ایران طرفدار غرب ارجحیت دارد. به همین دلیل، روسیه خوشحال خواهد شد که شاهد تسریع ادغام ایران در نهادهای منطقه‌ای اوراسیا باشد. پیوستن ایران به سازمان همکاری شانگهای در این راستا قابل ارزیابی است (Tashjian, 2022: 6). لوان جاگاریان^۱، سفیر روسیه در تهران، بر حمایت مسکو از عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای تأکید کرد و در سپتامبر ۲۰۲۱ در دوشنبه، پایتخت تاجیکستان، اعلام کرد که روند پذیرش ایران در سازمان همکاری شانگهای آغاز شده است. با این وجود، عضویت رسمی ایران در شانگهای به حذف ایران از لیست سیاه گروه ویژه اقدام مالی و روند مذاکرات وین بر سر برنامه هسته‌ای ایران بستگی دارد. تهران باید از فشارها و تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی رهایی پیدا کند. تحریم‌های غرب نه تنها مانع توسعه تجارت روسیه و ایران در حوزه‌های حساس می‌شود؛ بلکه می‌تواند توانایی ایران برای پیوستن به سازمان همکاری شانگهای را نیز کاهش دهد (Therme, 2022: 14). از این‌رو، حمایت جدی مسکو از عضویت رسمی ایران در سازمان همکاری شانگهای در چارچوب تحلیل هزینه و فایده و به حداکثر رساندن منافع و به حداقل رساندن هزینه‌ها برای روسیه قابل بررسی و تحلیل است؛ به گونه‌ای که شاهد فشارها و به چالش کشیدن منافع و سیاست‌های روسیه در موضوعات خاص از جمله اوکراین از سوی آمریکا و غرب نباشند. در ۱۲ ژوئیه ۲۰۲۲ یک هفته قبل از ورود پوتین به تهران برای حضور در نشست سران، اولین قطار ترانزیتی از روسیه به هند از مرز سرخس وارد ایران شد. ایران و روسیه به عنوان بخشی از تلاش‌های خود برای افزایش حجم تجارت و محموله‌های ترانزیتی ریلی، به توافقی برای گسترش همکاری‌های دریایی خود در دریای خزر دست یافتند که مسیر ترانزیتی روسیه به هند را کوتاه می‌کند. خطوط کشتیرانی ایران به عنوان اولین گام در راستای این هدف، ۳۰۰ کانتینر را برای حمل و نقل کالا بین روسیه و هند در فاز اول پروژه اختصاص داده است. ایران و روسیه هر دو به طور دوجانبه، برای گسترش روابط بانکی و تجاری خود با تمرکز ویژه بر حذف دلار از تجارت متقابل خود و ایجاد جایگزینی برای سیستم پرداخت بین بانکی موسوم به سوئیفت

^۱. Luan Jagarian

ابراز علاقه کردند. این دو کشور همچنین مشتاق عملیاتی کردن کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال-جنوب هستند؛ زیرا دو کشور بر این باورند که مناقشات کنونی آن‌ها با غرب به زودی به پایان نخواهد رسید (Khorrami, 2022: 4). بنابراین می‌توان گفت؛ روس‌ها با رویکردی عمل‌گرایانه، معامله‌گرا و مبتنی بر سیاست واقعی در حوزه سیاست خارجی نشان داده‌اند که هرگاه فرصت‌هایی برای بهبود مناسبات با آمریکا و غرب فراهم گشته است؛ مبالغت اقتصادی و تجاری مسکو با غرب گسترش پیدا کرده و هرگاه سود حاصل از روابط تجاری با ایران بیشتر از زیان‌های آن باشد؛ به افزایش مناسبات با ایران و کاهش تبالات تجاری و اقتصادی با آمریکا و غرب رو آورده‌اند.

۴-۵-۲- حوزه نظامی و امنیتی

یکی از حوزه‌های مهم و درخور توجه همکاری ایران و روسیه که پیشینه آن به سال‌های پایانی دهه ۱۹۸۰ باز می‌گردد؛ امور نظامی و تسلیحاتی است. البته در این زمینه، عموماً ایران خریدار و سفارش دهنده و روسیه فروشنده و تأمین کننده نیازهای تسلیحاتی ایران بوده است. این مسأله از دو عامل ناشی شده است: ۱- کاهش انبارهای تسلیحاتی و وارد آمدن آسیب‌های جدی به نیروی نظامی ایران در پی جنگ با عراق و ۲- ایران دیگر بر خلاف گذشته نمی‌توانست به سهولت به تسلیحات غربی دست پیدا کند (بالازاده و غیبی، ۱۳۹۰: ۴۹). مخالفت با گسترش وهابی‌گری در افغانستان که از حامیان اصلی مبارزین چینی می‌باشد؛ یکی دیگر از عوامل نزدیکی میان تهران و مسکو در امور امنیتی است. در دهه ۱۹۹۰، روسیه همکاری نظامی با ایران را ضرورتی انکارناپذیر جهت جلوگیری از صدور واکنش‌های تند از سوی جوامع اسلامی نسبت به تدابیر این کشور در چچن می‌دانست. ایران نیز طی این دهه بحران چچن را یک موضوع مربوط به امنیت داخلی روسیه دانسته و کوشید تا تلاش‌های بین‌المللی برخی از کشورهای اسلامی را در مخالفت با روسیه محدود سازد. بر اساس رویکرد امنیتی، از آنجایی که روسیه برای ایران، اهمیتی راهبردی جهت حفظ ثبات و امنیت منطقه‌ای خود قائل است؛ لذا مسکو همواره تلاش نموده تا در برابر فشارهای ایالات متحده آمریکا در جهت محدودسازی روابط خود با ایران، خصوصاً در بُعد نظامی مقاومت نماید (عزیزی، ۱۳۹۵: ۷۹). از این‌رو، منافع حداکثری کرملین از توسعه روابط روسیه با ایران، باعث شده است تا مسکو به توسعه مناسبات نظامی و امنیتی خود با تهران مبادرت ورزد و سیاست‌ها و منافع غرب را با چالش مواجه سازد.

ایران پس از چین و هند، سومین شریک نظامی روسیه در جهان و مهم‌ترین خریداران نظامی این کشور در خاورمیانه است. برای تهران، دسترسی به فناوری‌های نظامی روسیه و ساخت هم‌زمان موشک توسط ایران می‌تواند از افزایش تهدیدات غرب علیه تهران به بهانه هسته‌ای شدن جلوگیری

کند و به اعتبار منطقه‌ای ایران کمک کند. روسیه با ابراز علاقه به همکاری با ایران می‌تواند تأمین‌کننده مهم سیستم‌های تسلیحاتی، تجهیزات نظامی و فناوری پیشرفته باشد. از جمله خریدهای تسلیحاتی ایران از روسیه می‌توان به موشک‌های اس-۳۰۰ اشاره کرد که موجب تقویت سیستم دفاعی جمهوری اسلامی ایران شده است. علاوه بر این، یک قرارداد نظامی در ژانویه ۲۰۱۵ توسط سرگئی شویگو^۱، وزیر دفاع روسیه و ژنرال حسین دهقان، همتای ایرانی وقت وی، امضاء شد (Ghaderi And Others, 2022: 7). مقامات روسی اظهار داشته‌اند که هرگونه جنگ‌افزار پدافندی که ناقض توافق‌نامه‌های بین‌المللی نبوده و هماهنگ با پیمان‌های منع گسترش فناوری‌های موشکی و هسته‌ای باشد؛ در اختیار ایران می‌گذارد (اصولی و رسولی، ۱۳۹۲: ۸۱). از این‌رو، همکاری‌های نظامی و امنیتی روسیه با ایران در چارچوب معادله سود و زیان قابل بحث است؛ به گونه‌ای که منافع حاصل از این همکاری‌ها برای روس‌ها کمتر از زیان و ضررهای آن نباشد و مسکو با تحریم‌ها و فشارهای آمریکا و غرب مواجه نشود. در ژانویه ۲۰۲۱، ایران قرارداد همکاری با روسیه در زمینه «امنیت اطلاعات» را امضاء کرد که محمد جواد طریف، وزیر امور خارجه ایران، آن را «نقطه عطفی» در مسائل امنیت سایبری توصیف کرد. این سند بر اساس یک توافق اولیه امضاء شده در سال ۲۰۱۵ برای همکاری در زمینه دفاع سایبری است. اگرچه همکاری‌های امنیتی در این توافق‌نامه می‌تواند به بهبود قابلیت‌های سایبری تهاجمی ایران کمک کند؛ اما این توافق عمدتاً ماهیت تدافعی دارد و متضمن شراکت روسیه و ایران در یک جهان چندقطبی خصومت‌آمیز علیه ایالات متحده است (Council on Foreign Relations, 2021: 4). بر اساس گزارش‌ها، تهران و مسکو قرار است؛ قرارداد همکاری امنیتی و دفاعی ۱۰ میلیارد دلاری از جمله ۲۴ فروند جنگنده Su-35 و تعداد نامشخصی از سامانه‌های موشکی دفاع هوایی S-400 را امضاء کنند. اگر این معامله طی سفر رئیسی به مسکو منعقد شود؛ تسلیحات جدید روسی قدرت بازدارندگی تهران را در برابر تهدیدات اسرائیل تقویت خواهد کرد (Katz, 2022: 9).

سفر شویگو، وزیر دفاع سابق و دبیر شورای عالی امنیت ملی روسیه، به همراه هیئتی بلند پایه به تهران در پنجم اگوست ۲۰۲۴، یعنی تنها چند روز پس از ترور اسماعیل هنیه، رئیس دفتر سیاسی حماس در تهران توسط رژیم صهیونیستی و در اوج تنش ایران و اسرائیل و دیدار و رایزنی وی با مقامات برجسته نظامی-امنیتی ایران از جمله رئیس ستاد کل نیروهای مسلح، نمایان‌گر تداوم و تقویت روابط راهبردی تهران و مسکو حتی با وجود تغییر دولت در ایران است و از منظر استراتژیک

^۱. Sergei Shoigu

نیز به صورت غیرمستقیم حمایت روسیه از ایران را در هرگونه تشدید تنش و یا مواجهه احتمالی با رژیم صهیونیستی، به آمریکا و غرب یادآوری نمود (باقری و دیگران، ۱۴۰۳: ۳۳۳). در عین حال، افزایش تعاملات راهبردی ایران و روسیه بستر لازم برای بهره‌مندی ایران از تسلیحات پیشرفته نظامی و ایجاد موازنه سخت نظامی مقابل آمریکا، غرب و رژیم صهیونیستی را در منطقه فراهم نموده است. در واقع می‌توان گفت؛ توسعه همکاری‌ها و مناسبات نظامی و امنیتی روسیه با ایران بر اساس نظریه‌گزینش عقلایی قابل ارزیابی است. چنانچه این همکاری‌ها باعث افزایش منافع و کاهش زیان‌ها برای روسیه شود؛ مقامات کرملین به گسترش مناسبات نظامی و امنیتی خود با تهران ادامه خواهند داد؛ در غیر این صورت و با کاهش منافع و افزایش زیان‌های حاصل از این همکاری‌ها، مسکو در تلاش برای توسعه مناسبات امنیتی با آمریکا و هم‌پیمانان منطقه‌ای آن و کاهش مناسبات به تهران رو خواهد آورد.

۴-۶- همکاری‌های ایران و روسیه در زمینه هسته‌ای

از آغاز برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران در دهه ۱۹۹۰، به دلیل امتناع کشورهای اروپایی و غربی در زمینه همکاری هسته‌ای با ایران، مقامات وقت تهران برای پیشبرد برنامه هسته‌ای، همکاری‌هایی را با روسیه آغاز کردند که عمدتاً به ساخت نیروگاه اختصاص داشت. روسیه نخستین توافق‌نامه ساخت نیروگاه اتمی و همکاری در عرصه استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای را در سال ۱۹۹۲ با ایران امضاء کرد. متعاقب این همکاری، در سال ۱۹۹۵ نیز قرارداد ساخت نیروگاه اتمی بوشهر به ارزش ۸۰۰ میلیون دلار بین دو کشور به امضاء رسید. در ادامه روند همکاری‌ها، در نوامبر سال ۱۹۹۸، «یوگنی آدامف»^۱، وزیر انرژی اتمی وقت روسیه، با سفر به ایران و پس از دیدار از پروژه بوشهر موافقت‌نامه همکاری تخصصی روسیه با ایران را به امضاء رساند و طبق آن قرار شد تا طرح نیروگاه بوشهر تا سال ۲۰۰۳ تکمیل شود. به منظور اجرای همکاری‌های فنی میان طرفین نیز حدود دو هزار کارشناس روس حضور داشتند و حدود ۳۰۰ شرکت فنی مختلف از این کشور نیز در مراحل مختلف تکمیل این نیروگاه مشارکت کرده‌اند. هر چند این طرح در موعد مقرر از سوی روس‌ها اجرایی نشد؛ اما زمینه پیوند روسیه با برنامه هسته‌ای ایران را فراهم کرد و با گذشت بیش از دو دهه، همکاری دو طرف در این زمینه همچنان ادامه دارد (کولابی و زرگری، ۱۳۹۷: ۳۸). بر اساس نظریه‌گزینش عقلایی، کنشگر بر اساس منافع خود تصمیم‌گیری می‌کند و از میان راه‌حل‌های موجود نیز

^۱ Yevgeny Adamov

راه‌حلی را انتخاب می‌کند که بالاترین نتیجه دلخواه با کمترین هزینه را داشته باشد. در این خصوص، از نظر روس‌ها، صنعت هسته‌ای ایران، عرصه یک رقابت ژئواستراتژیک است و روسیه نمی‌خواهد آن را به کشورهای دیگر بسپارد. از طرفی، روسیه همواره رقابت شدید با غرب داشته و نمی‌خواهد که ایران به سمت غرب متمایل شود. همکاری اقتصادی، حفظ ثبات استراتژیک و افزایش روابط با ایران در یک رقابت استراتژیک به مثابه اهداف و منافع سیاست روسیه در قبال برنامه هسته‌ای ایران جای می‌گیرند. از طرفی، رها کردن بازار ایران به منزله خطر جدی برای روسیه تلقی می‌شود؛ چرا که امکان پر شدن این خلأ توسط رقیبان روسیه بسیار زیاد است. بنابراین، روسیه در حدود منافع خود از ایران و صنعت هسته‌ای آن حمایت می‌کند (راه‌نجات و تقی‌پور، ۱۴۰۰: ۱۰۴-۱۰۳). ولادیمیر پوتین در ۱۴ جولای ۲۰۱۵، پس از امضای توافق برجام، ضمن ابراز خرسندی از توافق جامع هسته‌ای ایران و ۱+۵ و استقبال روسیه از توافق به دست آمده اظهار داشت: «امروز جهان نفس راحتی کشید». وی ضمن اشاره به سهم بزرگ کارشناسی تیم مذاکره کننده روسی در تدارک این توافق، اراده سیاسی در میان ایران و ۱+۵ به پیدایی انگیزه‌های قوی جدید در روابط دو جانبه با ایران، فارغ از تأثیر عوامل خارجی اشاره نمود. از جمله نکات مهم درباره دیدگاه‌های روسیه نسبت به توافق هسته‌ای شامل این موارد است: ۱- سازگاری با سیاست خارجی روسیه؛ ۲- تقویت رژیم منع گسترش که باعث ثبات و امنیت در خاورمیانه، شمال آفریقا و خلیج فارس خواهد شد؛ ۳- تأثیر مثبت در مناسبات تهران-مسکو؛ ۴- گشودن فرصت‌های جدید برای حل و فصل از دیگر مشکلات و درگیری‌های موجود در منطقه؛ ۵- رفع موانع در راه تشکیل ائتلافی گسترده برای مبارزه با داعش و دیگر گروه‌های تروریست (هاشم‌پور، ۱۳۹۵: ۱۱۹).

پیامدهای توافق هسته‌ای موضوع مهم‌تری برای مسکو بوده است. اگرچه این موضوع درست است که رسیدن به توافق نهایی و کاهش تحریم‌های غرب علیه ایران می‌تواند سبب افزایش رقابت ایران با روسیه بر سر صادرات انرژی شود؛ این مسأله می‌تواند در همان حال به شرکت‌های روسی اجازه دهد در بخش نفت ایران سرمایه‌گذاری کنند. از سوی دیگر، ایرانی ثروتمندتر می‌تواند راکتورهای هسته‌ای، تسلیحات و کالاهای بیشتری از روسیه بخرد که این مسأله می‌تواند ظرفیت اقتصادی روسیه برای ایفای نقش جهانی را گسترش دهد. در واقع، رفع تحریم‌ها و رفع موانع تجاری با ایران از انگیزه‌های قوی روسیه در زمان گفت‌وگوهای هسته‌ای بود که به تمایل آن برای به دست آوردن توافق منجر شد (Schwartz, 2015: 2-4). یکی از اصول رویکرد گزینش عقلانی این است که اولویت‌های بازیگران تابع محدودیت‌های مشخص است و باید اولویت‌ها را بر اساس نتایجی که

در بر خواهند داشت؛ طبقه بندی کرد. در این میان، روسیه به جاه‌طلبی ایران برای تبدیل شدن به یک بازیگر اصلی در خاورمیانه اذعان دارد؛ اما می‌خواهد که ایران بدون سلاح هسته‌ای باقی بماند. موضع مسکو در قبال برنامه هسته‌ای ایران تا حد زیادی در راستای منافع ملی روسیه بوده است و بنابراین تحت تأثیر رویارویی آمریکا و روسیه در اوکراین قرار نگرفته است. روس‌ها قطعاً خواهان توافق هسته‌ای با ایران در چارچوب برجام هستند. بدیهی است که گزینه‌های جایگزین توافق یا یک ایران مجهز به سلاح هسته‌ای است یا می‌تواند یک جنگ بزرگ در حد توانایی روسیه با ایران باشد (Ghaderi And Others, 2022: 6-8).

با این حال، اگر برجام شکست بخورد و تنش‌های ایران و آمریکا دوباره افزایش یابد؛ روسیه باید انتخاب‌های سختی داشته باشد. این کشور ممکن است سعی کند نقش یک پلیس خوب را بازی کند یا به عنوان یک میانجی عمل کند. با این حال، نباید انتظار داشت که مسکو به طور خودکار از ایالات متحده پیروی کند. بسته به سطح و شدت رویارویی آمریکا و روسیه، همکاری بین دو کشور جهت منزوی کردن و فشار بر ایران در یک موضوع خاص، ممکن است همیشه باقی نماند. مسکو همچنین با نگرانی به توسعه برنامه موشکی میان‌برد ایران نگاه کرده است؛ اما این نگرانی اکنون به ندرت علنی می‌شود (8: Trenin, 2016). لاوروف در کنفرانس مطبوعاتی مشترک با امیرعبدالهیان در ۱۵ مارس ۲۰۲۲ اظهار داشت: «مسکو از واشنگتن تضمین‌هایی کتبی از جمله؛ خروج آمریکا از موضع بازدارندگی در برجام، معافیت تجارت روسیه و ایران از تحریم‌ها و این که تحریم‌ها مانع همکاری در چارچوب توافق هسته‌ای ایران نخواهد شد دریافت کرده است و این شروط را وارد متن احیای برجام خواهد کرد. آمریکایی‌ها همواره تلاش می‌کنند روسیه را متهم به وقفه مذاکرات وین کنند؛ ولی این درست نیست». با این حال، خواسته‌های سفت و سخت مسکو در جریان مذاکرات وین، بسیاری از ایرانیان را ناامید کرد. به نظر می‌رسد که به دلیل درگیری در اوکراین و افزایش تنش با غرب، دولت روسیه دیگر علاقه‌ای به دست‌یابی به پیشرفت در مورد توافق هسته‌ای ایران ندارد (5-6: Zakeri, 2022). با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان گفت؛ در نگاه نخست، وضعیت مطلوب برای روسیه تداوم اختلافات ایران و غرب است تا این کشور به شکل بهتری بتواند به ایفای نقش‌های ترسیم شده خود در سطح منطقه‌ای و جهانی بپردازد. ولی شرایطی مانند نگرانی از اقدام یک‌جانبه آمریکا و مزایای رفع تحریم‌ها علیه ایران سبب شد تا روسیه با وجود همراهی اولیه در به کارگیری تحریم‌ها علیه ایران با آمریکا، در چند سال اخیر نیز نسبت به از سرگیری گفت‌وگوها مشتاق شود. البته روسیه همچنان تلاش دارد؛ اولویت‌های آن مانند نظارت گسترده بر فعالیت‌های

ایران در کنار رفع محدودیت‌های تجاری رعایت شود (هادیان و زرگری، ۱۳۹۷: ۲۵۸). بدین ترتیب می‌توان گفت؛ روسیه با لحاظ کردن منطق هزینه و فایده در همکاری‌های هسته‌ای خود با تهران، تا جایی در این زمینه با ایران همکاری خواهد کرد که فعالیت‌های هسته‌ای ایران تهدیدی برای منافع و سیاست‌های منطقه‌ای مسکو نباشد و کرملین از ماهیت صلح‌آمیز فعالیت‌های هسته‌ای ایران و عدم دستیابی این کشور به سلاح هسته‌ای اطمینان حاصل کند. در غیر این صورت و در صورت تهدید منافع و قدرت منطقه‌ای مسکو از ناحیه افزایش توان موشکی و هسته‌ای ایران، مقامات کرملین با همراهی با آمریکا و غرب، در صدد محدود کردن فعالیت‌های هسته‌ای ایران و افزایش نظارت‌ها و بازرسی‌های بین‌المللی بر فعالیت‌های هسته‌ای ایران بر خواهند آمد.

۴-۷- همکاری‌های ایران و روسیه در سوریه تحت رژیم بشار اسد

نگرش ایران و روسیه به تحولات ۲۰۱۱ سوریه و قبل از سقوط بشار اسد در ۸ دسامبر ۲۰۲۴ را باید در نگرانی مشترک از گسترش دامنه نفوذ غرب در منطقه استراتژیک خاورمیانه دانست. روس‌ها به خوبی به این نکته آگاه بودند که در صورت سرنگون شدن نظام سیاسی کنونی سوریه کل منطقه زیر سلطه غرب، به ویژه آمریکا می‌رود و این سناریو برای روسیه‌ای که در حال احیاء شدن است؛ یک زیان بزرگ تلقی می‌شود. ایران نیز سوریه را نقطه مهم و استراتژیک در محور مقاومت علیه اسرائیل و جهان غرب در منطقه می‌دانست. از این رو، سقوط دولت اسد و روی کار آمدن یک دولت غرب‌گرا به هیچ عنوان در راستای منافع استراتژیک ایران و روسیه نبود. اهمیت این مسأله تا جایی بود که روسیه بر خلاف تحولات کشورهای دیگر خاورمیانه به ویژه لیبی، با تمام قدرت وارد صحنه تحولات سوریه شده بود (عزیزی و نجفی، ۱۳۹۶: ۸۱). در این راستا، عزیزی و نجفی در مقاله خود، منافع مشترک تهران و مسکو در سوریه را در سه مورد خلاصه کردند: مقابله با نفوذ غرب، حفظ بشار اسد و مقابله با گروه‌های افراط‌گرا (اسعدی و منوری، ۱۴۰۰: ۱۹۹). این دو کشور متحد حکومت سوریه محسوب می‌شدند که به نفع این کشور در برابر گروه‌های تروریستی وارد عمل شده بودند. این اتحاد ناشی از همدلی متقابل نبود؛ بلکه هر دو کشور به دلایل پراگماتیک به اتحاد در بحران سوریه روی آورده بودند (Duclos, 2019: 6). با توجه به وابستگی متقابل نظامی ایران و روسیه در سوریه تحت خاندان اسد، بسیار بعید بود که مسکو به دنبال محدود کردن حضور ایران در منطقه باشد؛ همان‌طور که کرملین با حمایت خود از کشتی‌های ایرانی در شرق مدیترانه عزم راسخ خود را نشان می‌داد. در دسامبر ۲۰۱۵، علی‌رغم تحریم‌های آمریکا برای جلوگیری از سفر قاسم سلیمانی به

خارج از ایران، وی ظاهراً در یک پرواز تجاری به مسکو رفت تا با رئیس جمهور پوتین و سرگئی شویگو^۱، وزیر دفاع روسیه، دیدار کند. اگرچه مسکو وقوع این دیدار و گفت‌وگو را رد کرد. چند هفته بعد، سلیمانی به سوریه بازگشت و یک حمله هماهنگ علیه گروه‌های شورشی و جهادی را با پشتیبانی نیروی هوایی روسیه انجام داد (Therme, 2022: 19).

از دیدگاه مقامات ایران و روسیه وارد شدن به جنگ با داعش هم در بردارنده بیشترین سود بود؛ چرا که خطرات تهدید کننده منافع ملی را برطرف می‌کرد و هم بهترین بدیل در میان بدیل‌های موجود برای تهران و مسکو بود. لذا استقرار چند فرزند هواپیمای جنگنده روسی در پایگاه هوایی نوژه همدان و تشکیل قرارگاه مشترک ضد تروریسم در سوریه از سوی دو کشور، نماد همکاری و منافع مشترک و بر اساس توافق در راستای مبارزه با گروه تروریستی داعش و سایر گروه‌های تروریستی در منطقه ارزیابی می‌شد (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۸: ۵۱). از این‌رو، علاوه بر نگرانی نسبت به حاکمیت رویکردهای غرب‌گرایانه، ایران و روسیه از قدرت‌یابی جریان‌ات سلفی و وهابی نیز در سوریه شدیداً احساس خطر می‌کردند که این امر نیز بر نزدیکی هر چه بیشتر مواضع دو کشور بسیار تأثیرگذار بوده است. بنابراین، بر اساس نظریه‌گزینه‌های عقلایی می‌توان گفت؛ طرف‌های درگیر پس از محاسبه سود و زیان، چنانچه فایده یک عمل را بیش از زیان آن بدانند؛ وارد آن عمل خواهند شد. لذا ایران و روسیه با تحلیل شرایط موجود و تعریف دکترین سیاست خارجی خود، در راستای برقراری یک نظام چند قطبی، مقابله با هژمونی آمریکا و ناتو و همچنین مقابله با تروریسم و افراط‌گرایی دینی اقدام به مداخله نظامی در سوریه در زمان حاکمیت اسد کردند. این مسائل باعث شد تا دست‌اندرکاران سیاست‌گذاری در ایران و روسیه به این نتیجه برسند که سود جنگ و دفع تهدیدات و تحقق اهداف فوق در سایه جنگ بسیار بیشتر از هزینه‌های آن باشد. اهمیت سوریه تحت فشار اسد در سیاست خارجی ایران و روسیه در غرب آسیا در این بود که این کشور می‌توانست نقش به‌سزایی در جلوگیری از گسترش دامنه نفوذ غرب و آمریکا در منطقه ایفاء نماید. با فروپاشی حکومت اسد در سوریه در دسامبر ۲۰۲۴ و روی کار آمدن یک دولت غرب‌گرا تحت حاکمیت احمد الشرع در این کشور، معادلات قدرت در راستای منافع و سیاست‌های منطقه‌ای آمریکا و غرب شکل گرفت که این امر باعث تضعیف قدرت و نفوذ ایران و روسیه در سوریه پسااسد شد.

در حالی که مسکو، مانند تهران، به دنبال جلوگیری از سرنگونی رژیم بشار اسد و پیروزی افراط‌گرایان اسلام‌گرا بود؛ یک واگرایی اساسی بین اهداف دو دولت وجود داشت. روس‌ها

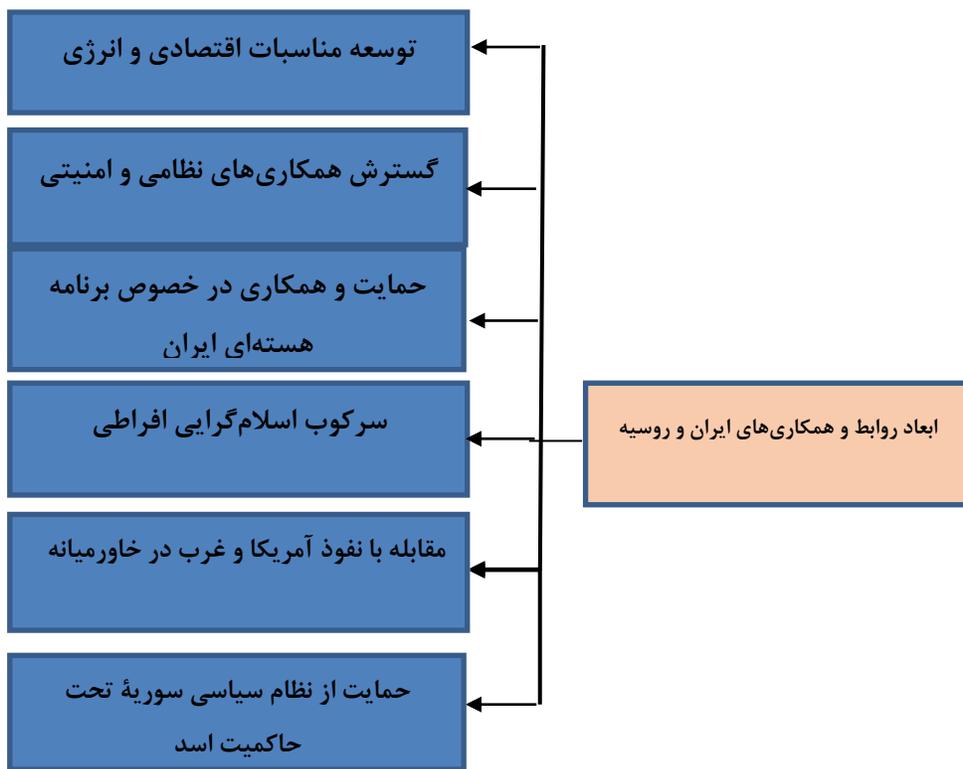
¹. Sergei Shoigu

می‌خواستند کشور سوریه را تحت رژیمی که با مشارکت فعال آن‌ها اصلاح شده است؛ حفظ کنند که چنین رژیمی به دوستی با مسکو ادامه دهد. اما هدف نهایی آن‌ها حفظ اسد که نفوذ محدودی بر وی داشتند؛ یا حفظ حکومت علوی نبود. در حالی که مداخله مستقیم روسیه در سوریه از شکست نیروهای اسد جلوگیری کرده بود؛ مداخله مسکو منجر به کاهش نسبی نفوذ ایران در دمشق شده بود. مسکو همچنین به نیازهای امنیتی اسرائیل در سوریه و مناطق دیگر توجه داشته است؛ موضوعی که به وضوح با استفاده تهران از حزب‌الله به عنوان ابزار ژئوپلیتیکی خود در مرزهای اسرائیل در تضاد است. علاوه بر این، با وجود اتحاد دو فاکتو بر سر سوریه، مسکو اصرار داشت که ایران بهای کامل تسلیحاتی را که از روسیه خریداری می‌کند؛ بپردازد (Trenin, 2016: 11). بدین ترتیب، بر اساس منطق هزینه و فایده، می‌توان گفت؛ دو کشور ایران و روسیه در قبال تحولات سوریه تحت رهبری اسد دارای سود و منافع مشترکی بودند و این امر باعث نزدیکی رویکرد تهران و مسکو در قبال تحولات این کشور شده بود و از سویی، بنا به منافع متضاد تهران و مسکو به خصوص منافع اقتصادی و بازسازی سوریه تحت حاکمیت خاندان اسد، شاهد نوعی واگرایی نسبی در مواضع دو کشور بودیم که این مسأله باعث رقابت و جهت‌گیری‌های متناقض ایران و روسیه در سوریه شده بود و از تبدیل شدن این دو بازیگر به متحدان استراتژیک جلوگیری کرد.

نکته اساسی این که با سقوط خاندان اسد در سوریه و با به قدرت رسیدن هیئت تحریر الشام به رهبری احمد الشرع در سوریه، رویکرد و منافع ایران و روسیه در این کشور تحت تأثیر قرار گرفت. ایران و روسیه از متحدان نزدیک حکومت سابق بشار اسد در سوریه بودند و در بحران ۲۰۱۱ این کشور، همکاری‌های زیادی داشته‌اند. هم‌اکنون شرایط در سوریه و منطقه تغییر کرده است و سرنگونی اسد تغییرات قابل توجهی در معادلات داخلی این کشور به وجود آورد و شاید نیاز به تنظیم مجدد استراتژی‌ها برای هر دو کشور ایران و روسیه باشد. سفر فوریه 2025 لاوروف به تهران ممکن است فرصتی برای هماهنگی بیشتر در مورد وضعیت سوریه و اقداماتی برای بازسازی روابط با سوریه پسااسد باشد. با توجه به سابقه همکاری روسیه و ایران در حمایت از دولت بشار اسد طی جنگ داخلی سوریه، اکنون که معادلات قدرت تغییر کرده، کرملین در حال بازتعریف مناسبات خود با دمشق است. این اقدام کرملین نه تنها می‌تواند جای پای روسیه را در سوریه پسااسد محکم‌تر کند؛ بلکه زمینه را برای تعاملات گسترده‌تر مسکو با دولت جدید دمشق به رهبری احمد الشرع فراهم می‌سازد. به ویژه این که حاکمان جدید سوریه برای به رسمیت شناخته شدن نیاز به قدرت-های بزرگ مثل روسیه دارند (فتح‌الهی، ۱۴۰۴: ۳). در واقع، روسیه که از ابتدای بحران سوریه در

سال ۲۰۱۱، نقش نظامی، سیاسی و اطلاعاتی فعالی داشته، اکنون در تلاش است تا بعد از سقوط حکومت اسد، جایگاه خود را در آینده سوریه تثبیت کند. در این میان، روسیه همچنان حضور نظامی خود را در پایگاه‌های حیاتی همچون حمیمیم در لاذقیه و پایگاه دریایی طرطوس حفظ کرده است. این دو پایگاه نه تنها نقش مهم نظامی دارند؛ بلکه در معادلات اطلاعاتی و رقابت‌های بین‌المللی نیز برای مسکو مزیت استراتژیک به شمار می‌روند. بنابراین، سیاست روسیه صرفاً محدود به استفاده نظامی از خاک سوریه نیست؛ بلکه بخشی از برنامه ژئوپلیتیکی کلان‌تر این کشور در رقابت با ایالات متحده و اروپا در خاورمیانه و شرق مدیترانه است. در نهایت، روسیه با اتکاء به سیاستی چندلایه و چندوجهی، تلاش می‌کند حضور خود در سوریه پس‌اسد را به عنوان پایگاهی استراتژیک در خاورمیانه تثبیت کند که این امر می‌تواند کمک شایانی به تأمین منافع بلندمدت روسیه و حفظ توازن منطقه‌ای به نفع کرملین در منطقه نماید. در این مسیر، کرملین نه تنها از ابزارهای دیپلماتیک، نظامی و اطلاعاتی استفاده می‌کند؛ بلکه روابط خود را با بازیگران متضاد و گاه متخاصم در سوریه پس‌اسد به گونه‌ای مدیریت می‌کند که بتواند در هر شرایطی، بخشی از معادلات منطقه‌ای باقی بماند (بهشتی‌پور، ۱۴۰۴: ۲).

از سوی دیگر، ایران که سال‌ها در سوریه تحت حاکمیت اسد سرمایه‌گذاری سیاسی، نظامی و اقتصادی کرده بود؛ اکنون با چالش‌هایی روبه‌رو است. در عین حال، ایران دارای ابزارهای قابل توجهی در سوریه است که می‌تواند از آن‌ها برای تغییر شرایط در منطقه به‌رمند شود. ایران همچنان در لایه‌های اجتماعی و سطوحی از نخبگان سوریه نفوذ خود را دارد که باید این زمین بازی را برای نفوذ بیشتر حفظ کند. به ویژه با توجه به تأکیدی که مقامات تهران بر حمایت از حاکمیت و تمامیت ارضی سوریه بعد از فروپاشی دولت اسد در این کشور داشته است. در واقع، تحولات جدید در سوریه، توازن قدرت میان بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی را دستخوش تغییر کرده است. در این میان، ضرورت حفظ نفوذ و منافع مشترک ایران و روسیه در غرب آسیا و جلوگیری از تغییر هر چه بیشتر توازن منطقه‌ای به نفع واشنگتن و متحدان منطقه‌ای آن به ویژه ترکیه ایجاب می‌کند تا مسکو و تهران بر اساس منطق هزینه و فایده، به اتخاذ سیاست‌هایی در قبال سوریه پس‌اسد مبادرت ورزند که کمترین زیان و بیشترین منافع را عاید این دو کشور نماید و از این طریق آینده نظم و معادلات منطقه‌ای را در راستای اهداف و منافع خود در سوریه و غرب آسیا شکل دهند.

(منبع: یافته‌های نویسنده)

۵- نتیجه‌گیری

دو کشور ایران و روسیه همکاری‌های گسترده‌ای را در زمینه اقتصادی، انرژی، امنیتی و هسته‌ای در راستای تأمین منافع مشترک دنبال می‌کنند؛ اگرچه گاهی اوقات روسیه از کارت ایران جهت بازی و گرفتن امتیاز از غرب در قبال اوکراین و تحریم‌های صادره علیه مسکو استفاده کرده است. در شرایط انزوا و تحریم‌های غرب است که تهران و مسکو رویکردهای تجدیدنظرطلبانه را اتخاذ کرده و خواستار برقراری روابط بهتر و توسعه همکاری‌ها با یکدیگر هستند. همکاری راهبردی ایران و روسیه در بلندمدت می‌تواند به شکل‌گیری نظم بین‌المللی چندقطبی و تضعیف هژمونی لیبرال در عرصه بین‌الملل منجر شود. بحران ۲۰۲۲ اوکراین متغیر مهمی است که در روابط ایران و روسیه به ویژه در روابط سیاسی-امنیتی دو کشور آشکارا تأثیر بالایی گذاشته است. رهبران هر دو

کشور، غرب و به ویژه گسترش ناتو به سوی شرق را عامل ناامنی می‌دانند و هر دو موضع مشترک ضدغربی و به ویژه ضدآمریکایی دارند که این امر باعث توسعه و تقویت همکاری‌ها و مناسبات همه‌جانبه تهران و مسکو شده است. دو کشور ایران و روسیه در راستای تأمین منافع به ویژه منافع امنیتی و مقابله با سطله پیدا کردن آمریکا و غرب بر منطقه غرب آسیا، نیز سیاست مشترکی را در قبال تحولات ۲۰۱۱ سوریه تحت حاکمیت اسد اتخاذ کردند و در این رابطه، به حفظ و تثبیت نظام سیاسی حاکم بر این کشور مبادرت ورزیدند و اجازه فروپاشی رژیم اسد و افتادن آن به دامن آمریکا و غرب را ندادند. لذا بر اساس نظریه انتخاب عقلانی، همکاری ایران و روسیه در سوریه تحت حاکمیت اسد بر مبنای اصل منافع مشترک بود که طرفین در تلاش بودند تا هزینه‌های تهدیدات را به حداقل کاهش داده و حداکثر سود را نصیب خود گردانند و از این طریق به اهداف خود برسند. نکته شایان توجه این که وضعیت مطلوب برای روسیه درباره برنامه هسته‌ای ایران در راستای ایفای نقش‌های مدنظر سیاست خارجی این کشور تداوم اختلافات ایران و غرب است. اما تشدید این اختلافات و گزینه حمله نظامی به ایران و یا تضعیف شدید ایران نیز وضعیت مطلوب برای روسیه نیست؛ ضمن این که رفع تحریم‌ها نیز برای روسیه مزایایی خواهد داشت. بنابراین، مسکو با حضور فعال در گفت‌وگوهای هسته‌ای، همواره بر راهکار دیپلماسی برای حل مسأله هسته‌ای ایران تأکید داشته و البته با هدف جلوگیری از حرکت ایران به سوی تسلیحات هسته‌ای، همیشه ضرورت تداوم بازرسی‌های آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای از تأسیسات هسته‌ای ایران را محور مواضع خود قرار داده است. از طرفی، روسیه برای این که بتواند نقش خود را در خاورمیانه حفظ کند؛ همچنان تمایل دارد رابطه مثبتی با رقبای منطقه‌ای ایران مانند؛ مصر، عربستان سعودی و اسرائیل داشته باشد. لذا دو کشور ایران و روسیه ممکن است در مسائل کلیدی منطقه‌ای شرکای خوبی باشند؛ اما هرگز متحدین خوبی نخواهند بود. در نتیجه به جای یک همکاری استراتژیک بلندمدت که نشان دهنده همبستگی‌های اساسی در جهان‌بینی‌های دو کشور است؛ روابط ایران و روسیه بر اساس موضوعات خاص که دارای منافع مشترکی هستند؛ را می‌توان به عنوان اتحاد تاکتیکی در نظر گرفت. واقعیت این است که در شرایط کنونی روسیه و ایران به دلیل قرار گرفتن هر دو کشور در موقعیت تحریمی و ضرورت مقابله با تحریم‌های یک‌جانبه غرب، مخالفت با سیاست‌های منطقه‌ای آمریکا و مقابله با افراط‌گرایی اسلامی در منطقه اشتراک نظر دارند؛ اما نمی‌توان این نکته را نادیده گرفت که روسیه نه تنها به خاورمیانه به طور اعم و ایران به طور اخص نگاه استراتژیک ندارد؛ بلکه ایران را در بسیاری از حوزه‌ها از جمله نفوذ در آسیای مرکزی

و قفقاز، انرژی و ترانزیت آن و حتی حضور در برخی مناطق مانند سوریه رقیب خود می‌داند که این موضوع در مواقعی باعث ایجاد رفتار متناقض مسکو در قبال تهران و عدم شکل‌گیری روابط استراتژیک میان طرفین شده است. بدین ترتیب به نظر می‌رسد؛ در تحلیل هزینه-منفعت و روابط روسیه با ایران، برای روسیه مزایا و منافع ناشی از همکاری‌ها بر چالش‌ها برتری دارد. از این‌رو، مسأله‌ای که برای ایران در رابطه با روسیه اساسی است؛ این است که جمهوری اسلامی ایران باید نگاهی واقع‌بینانه به روسیه داشته باشد و با به کار بردن سیاست خارجی فعال، پویا و منطبق بر عقلانیت موجود در عرصه بین‌المللی و منطقه‌ای الگوی تعامل سازنده و رقابت راهبردی را در رابطه با روسیه برجسته کند.

منابع و مأخذ

فارسی:

- اسعدی، بهروز و سید علی منوری (۱۴۰۰)، «بررسی روابط ایران و روسیه در قرن جدید؛ اتحاد استراتژیک یا همسویی منافع»، *فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، دوره دوازدهم، شماره ۶۶، صص ۲۱۰-۱۸۱ اصولی، قاسم و رؤیا رسولی (۱۳۹۲)، «روابط ایران و روسیه: فرصت‌ها، چالش‌ها و سازوکارهای بسط روابط»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال بیست و هفتم، شماره ۱، صص ۹۸-۷۱
- باقری، محسن و عنایت‌اله یزدانی و محمدعلی بصیری (۱۴۰۳)، «تأثیر سیاست‌های منطقه‌ای روسیه در غرب آسیا بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه دانش سیاسی*، سال بیستم، شماره ۴۰، صص ۳۴۴-۳۱۹
- باقری دولت‌آبادی، علی (۱۳۹۸)، «دلایل عدم شکل‌گیری اتحاد استراتژیک میان ایران و روسیه»، *فصلنامه مطالعات تاریخی جنگ*، دوره سوم، شماره ۷، صص ۶۶-۳۳
- بالازاده، زهره و فهیمه غیبی (۱۳۹۰)، «مقاسیه تحلیلی روابط ایران و روسیه در دوران آقایان خاتمی و احمدی‌نژاد»، *فصلنامه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل*، دوره ۴، شماره ۱۵، صص ۶۲-۳۵
- بهشتی‌پور، حسن (۱۴۰۴)، «روسیه به دنبال تثبیت جایگاه ژئوپلیتیکی خود در سوریه و شرق مدیترانه است/مسکو بازی با طیف‌های مختلف سوریه را دنبال می‌کند»، *پایگاه خبری تحلیلی خبرسا*، ۸ خرداد، آدرس اینترنتی: <http://khabarrasa.ir/news-12-2916>
- جعفری، علی‌اکبر و وحید ذوالفقاری (۱۳۹۲)، «روابط ایران و روسیه، همگرایی یا واگرایی»، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۶، شماره ۱۲، صص ۴۰-۲۱
- خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۴۰۲)، «بی‌اثر کردن تحریم‌ها با گسترش روابط راهبردی تهران و مسکو»، ۱۸ آذر، آدرس اینترنتی: <https://www.irna.ir/news/85316705/>

خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۴۰۳)، «دستور کار سفر روز سه‌شنبه لاوروف به تهران چیست؟»، ۴ اسفند،

آدرس اینترنتی: <https://www.irna.ir/news/85758812/>

خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۴۰۴)، «هم‌صدایی ۱۱ کشور در نشست شورای حکام؛ تجاوز اسرائیل به ایران

محکوم شد»، ۲۶ خرداد، آدرس اینترنتی: <https://www.irna.ir/news/85864450/>

راه‌نجات، میترا و تیرداد تقی‌پور (۱۴۰۰)، «مطالعه بسترهای همکاری رقابت ژئواکونومیکی و ژئوپولیتیکی ایران

و روسیه در غرب آسیا (۲۰۲۰-۲۰۱۵)»، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، سال دهم، شماره ۳۸،

صص ۹۳-۱۱۲

روزنامه دنیای اقتصاد (۱۴۰۳)، «بازگشت رئیس‌جمهور از روسیه»، ۲۹ دی، آدرس اینترنتی:

<https://donya-e-eqtasad.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4>

رومی، فرشاد و سید محسن آل سید غفور (۱۴۰۲)، «رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در

جنگ اوکراین؛ دستاوردها و چالش‌ها»، *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره ۱۳، شماره ۵۰،

صص ۳۵-۶۳

سازمند، بهاره و حسین صور اناری (۱۳۹۸)، «تأثیر گفتمان‌های هویتی روسی بر نقش‌یابی اوراسیایی ایران»،

فصلنامه مطالعات اوراسیایی مرکزی، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۹۵-۱۱۳

صادقی، سید محسن (۱۳۹۷)، «سیاست خارجی روسیه در قبال ایران در دوره پوتین بعد از سال ۲۰۱۲»،

فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، سال یازدهم، شماره ۴۱، صص ۸۹-۱۱۶

عزیزی، حمیدرضا (۱۳۹۵)، *چین و آسیای مرکزی: نفوذ منطقه‌ای و هم‌مونی بین‌المللی*، انتشارات: مخاطب،

چاپ اول، صص ۱-۲۳۸

عزیزی، حمیدرضا و مصطفی نجفی (۱۳۹۶)، «آینده شراکت ایران و روسیه در بحران سوریه»، *فصلنامه*

رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، سال نهم، شماره ۵۲، صص ۶۷-۹۵

فتح‌الهی، عبدالرحمن (۱۴۰۴)، «درخواست رسمی احمد الشرع بر استرداد بشار اسد/ مسکو در دوراهی

تحویل بشار اسد و آینده روابط با سوریه جدید»، *دیپلماسی ایرانی*، ۵ فروردین، آدرس اینترنتی:

<http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/2031874/>

کولایی، الهه و سمیه زنگنه (۱۴۰۲) «تأثیر جنگ اوکراین بر روابط ایران و روسیه»، *فصلنامه رهیافت‌های*

سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۵، شماره ۷۶، صص ۳۵-۵۶

کولایی، الهه و غفیه عابدی (۱۳۹۷)، «فراز و فرود روابط ایران و روسیه ۲۰۱۶-۱۹۹۰»، *فصلنامه مطالعات*

روابط بین‌الملل، سال دهم، شماره ۴۰، صص ۱۳۵-۱۶۴

کولایی، الهه و هادی زرگری (۱۳۹۷)، «عوامل مؤثر در رویکرد روسیه به برنامه هسته‌ای ایران؛ از نیروگاه

بوشهر تا برجام»، *فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، دوره ۱۰، شماره سی و پنجم، صص ۲۶-۵۰

محمدی، معصومه (۱۴۰۰)، «بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال روسیه»، *فصلنامه*

پژوهش‌های راهبردی انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۴، صص ۶۹-۱۰۹

مولایی، یوسف و هادی زرگری (۱۳۹۵)، «روسیه و شورای امنیت در پرونده هسته‌ای ایران»، *فصلنامه آسیای*

مرکزی و قفقاز، دوره ۲۲، شماره ۹۴، صص ۱۰۳-۱۳۱

نوروزی، نورمحمد و فرشاد رومی (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای تحت عنوان «چشم‌اندازی روسی به روابط ایران و روسیه (۱۳۹۴-۱۳۹۲)»، پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال سوم، شماره ۱، ۹۳-۱۱۷
هادیان، ناصر و هادی زرگری (۱۳۹۷)، «روسیه و پرونده هسته‌ای ایران؛ رویکرد به گفت‌وگوها و ایفای نقش در دست آوردن توافق»، فصلنامه مطالعات اوراسیایی مرکزی، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۲۶۳-۲۴۷
هاشم‌پور، پیروز (۱۳۹۵)، «بررسی مواضع روسیه در قبال سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از سال ۴۸ تا ۹۴ با تأکید بر پرونده هسته‌ای ایران»، فصلنامه سپهر سیاست، سال سوم، شماره دهم، صص ۹۵-۱۲۶.

انگلیسی:

- Al Jazeera(2024), "Russia's Putin meets Iran's Pezeshkian amid spiralling Middle East violence", October 11, available at: <https://www.aljazeera.com/news/2024/10/11/russias-putin-meets-irans-pezeshkian-amid-spiralling-middle-east-violence>
- Bassin, Mark And Gonzalo Pozo (2017), *The Politics of Eurasianism Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy*, Rowman & Littlefield Publishers, pp. 1-384
- Council on Foreign Relations (2021), "The Iran-Russia Cyber Agreement and U.S. Strategy in the Middle East", available at: <https://www.cfr.org/blog/iran-russia-cyber-agreement-and-us-strategy-middle-east>
- Duclos, Michel (2019), "Russia and Iran in Syria—A Random Partnership or an Enduring Alliance?" *Atlantic Council*, available at: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/russia-and-iran-in-syria-a-random-partnership-or-an-enduring-alliance/>
- Farhat, Beatrice (2024), "Russia's Putin holds first meeting with Iran's Pezeshkian: What we know", October 11, *Originals*, available at: <https://www.al-monitor.com/originals/2024/10/russias-putin-holds-first-meeting-irans-pezeshkian-what-we-know>
- Ghaderi, Hashem And Maryam Nouri And Hossein Ansarifard(2022), "Russia's foreign policy towards Iran; Security Challenges and Opportunities (2012-2022)", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 14, No. 3, pp. 1-10
- Iran International(2021), "*Iran's Caspian Gas Field, And Russia's Share, 'Far Bigger Than Expected'*", available at: <https://www.iranintl.com/en/20211116106809>.
- Katz, Mark N. (2002), "Russian-Iranian Relation in Putin Era", *Demokratizatsiya, George Washington University*, pp. 69-81
- Katz, Mark N. (2010), "Russian-Iranian Relations in the Obama Era" *Quarterly Of Middle East Policy*, 17 (2), pp. 62-69
- Katz, Mark N. (2022), "Iran's new president just met with Vladimir Putin in Russia. What to make of it?", *atlantic council*, available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-new-president-just-met-with-vladimir-putin-in-russia-what-to-make-of-it/>
- Katzman, Kenneth(2019), *Iran's Foreign and Defense Policies*, Congressional Research Service, pp. 1-66

- Khorrami, Nima(2022), "Putin's visit to the Islamic Republic: Bringing Iran closer to Russia while building long-term leverage over Tehran", *Middle East Institute*, available at: <https://www.mei.edu/publications/putins-visit-islamic-republic-bringing-iran-closer-russia-while-building-long-term>
- Koolae, Elaheh And Somayeh Zangeneh (2023), "Iran-Russia Relations after the Ukraine War", *International Studies Journal*, Vol. 20, No. 78, pp. 81-101
- Lurer (2024), "Presidents of Russia and Iran discussed situation in South Caucasus", October 23, available at: <https://www.lurer.am/en/2024/10/23/Presidents-of-Russia-and-Iran-discussed-situation-in-South-Caucasus/1208675>
- Miguel, María Ballesteros (2022), "Russia's relationship with Iran in the context of the 21st century geopolitics", *Institute of Electrical and Electronics Engineers*, pp. 1-15
- Mishra, Vibhu(2025), "Security Council meets in emergency session over Iran-Israel conflict, amid strikes and counterstrikes", the *United Nations*, 13 June, Available at: <https://news.un.org/en/story/2025/06/1164401>
- Monroe, Kristen Renwick (2001), "Paradigm Shift: From Rational Choice to Perspective" journal Of international political science review, Vol 22, Issue 2, pp. 151-172
- Naumkin, Vitali (1998), "The Russian-Iranian Relations: Present Status and Prospects for the Future", *Journal of International Affairs*, Vol. 3, No. 1. Pp. 1-9
- Omlicheva, Mariya Y. (2012), "Russia's Foreign Policy toward Iran: A Critical Geopolitics Perspective", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(3), pp. 331-344
- Russell, Martin (2018), Russia in the Middle East From sidelines to centre stage, *European Parliamentary Research Service*, pp. 1-12
- Schwartz, Paul N. (2015), "What the Iran Deal Means for Russia", *Center for Strategic and International Studies, Russian Defense and High Technology Project*, pp. 1-6
- Scobell, Andrew and Ely Ratner and Michael Beckley (2014), *China's Strategy toward South and Central Asia*, Washington: RAND Corporation, pp. 1-128
- Sonne, Paul (2015), "Russian President Putin, Iran's Ayatollah Khamenei Meet to Discuss Syria", *The Wall Street Journal*, Available At: <https://www.wsj.com/articles/russian-president-putin-irans-supreme-leader-khamenei-meet-over-syria-1448300828>
- Tashjian, Yeghia (2022), "The Regional Implications of the Iranian President's Visit to Moscow", *Tashjian's Take*, available at: <https://armenianweekly.com/2022/02/02/the-regional-implications-of-the-iranian-presidents-visit-to-moscow/>
- Tehran Times*(2021), "New gas reserve in Caspian Sea could make Iran a major supplier to Europe", available at: <https://www.tehrantimes.com/news/464213/New-gas-reserve-in-Caspian-Sea-could-make-Iran-a-major-supplier>.
- The Indian Express*(2025), "Putin Meets Khamenei's Top Adviser Larjani for Nuclear Talks", July 20, Available at: <https://indianexpress.com/article/world/putin-meets-top-iranian-adviser-larjani-discusses-middle-east-tensions-nuclear-issues-10138543/>
- Therme, Clément(2022), *The Russian-Iran Partnership in a Multipolar World*, Russie.NEI.Reports, No. 37, pp. 1-30

- Tirone, Jonathan And Golnar Motevali (2022), "Russia, Iran Defy Western Sanctions by Building New Trade Route", *Bloomberg*, Available at: <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-russia-irantrade-corridor>
- Trenin, Dmitri And Alexey Malashenko (2010), "*Iran: A View From Moscow*", Carnegie Endowment for International peace, pp. 1-44
- Trenin, Dmitri (2016), "*Russia and Iran: Historic Mistrust and Contemporary Partnership*", Carnegie Endowment for International Peace, available at: <https://carnegiemoscow.org/2016/08/18/russia-and-iran-historic-mistrust-and-contemporary-partnership-pub-64365>
- Wallace, Ruth A. And Alison Wolf (2005), *Contemporary Sociological Theory: Expanding the Classical Tradition*, Pearson College Div, 6 th Edition, pp. 1-466
- Walt, Stephen And His Critics (1999), "Rational Choice and Security Studies", The MIT Press, pp. 1-144
- York, Joanna (2025), "Will Russia benefit from the Israel-Iran war?", *france 24*, June 23, Available at: <https://www.france24.com/en/europe/20250623-will-russia-benefit-israel-iran-war-putin-us-attacks-ukraine>
- Zakeri, Shirin (2022), "*The Impact of the Ukraine War on the Iranian Nuclear Deal*", available at: <https://www.osmed.it/2022/04/11/the-impact-of-the-ukraine-war-on-the-iranian-nuclear-deal/>

